

SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYKSEN AIKAKAUSKIRJA
FINSKA FORNMINNESFÖRENINGENS TIDSKRIFT
XLVIII: 2

UR NÅDENDALS KYRKAS BYGGNADSHISTORIA

AV

E. KARTANO

HELSINKI 1947 HELSINGFORS

HELSINGFORS
K. F. Puromies Boktryckeri A.-B.
1947

Till minnet av fl. mag. Iikka Kronqvist

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sida
Inledning	7
Analys av kyrkans byggnadsdelar	11
Nådendals klosterkyrkas byggnadshistoria	
Första byggnadsskedet	21
Träkyrkan — stenkyrkans föregångare	21
Den s. k. nunnesakristian eller nunnekoret	27
Andra byggnadsskedet	33
Munk- eller prästkoret	33
Sakristians nyinredning	44
Den s. k. förstugan	46
Kyrkans långhus	48
Nunnekorets nedre del	60
Nådendals klosterkyrka som helhet	62
Första byggnadsskedet	62
Andra byggnadsskedet	68
Nunnornas biktrum	71
Nådendals klosterkyrkas medeltida inredning	74

Inledning.

Nådendals gamla klosterkyrka ter sig nu för betraktaren skenbart som en helt medeltida skapelse, men också en alldeles ytlig granskning visar, att det mäktiga tempel, som vi se i Nunnebackens vackra park, vuxit under tidernas lopp i etapp efter etapp. En närmare fördjupning i problemen kring kyrkans tillkomst och utveckling försvåras likväl av de många förändringar, som den undergått under nya tiden och vilka utplånat många byggnads-historiskt märkliga fästpunkter. Men å andra sidan döljer den fortfarande många gamla byggnadsdetaljer, vilka forskningen hittills ej uppmärksammat i tillräcklig grad. Där finnas trots allt bevarade många lämningar av och tecken på kyrkans ursprungliga skick, vilka locka en att försöka tränga dess dunkla byggnadshistoria närmare in på livet. De ursprungliga byggnadsrester som bevarats och de äldre iakttagelser som gjorts om kyrkan utgöra i detta nu den grund, på vilken forskningen måste stöda sig. De medeltida litterära källor, som belysa kyrkans byggnadshistoria, ha åtminstone än så länge visat sig vara mycket knappa. Naturligtvis kunde ett avlägsnande av väggrappningen, grävningar under kyrkgolvet o.s.v. föra fram något alldeles nytt och epokgörande. Den tidpunkt då dessa undersökningar kunde komma till utförande synes likväl av förhållandenas makt bli uppskjuten till en obestämd framtid, och det finns icke heller några garantier för att ens en grundlig undersökning, efter alla de ändringar som företagits i kyrkan under nya tiden, skulle ge svar på alla de frågor i vilka man nu önskar klarhet. Under sådana förhållanden har måhända också det, som nu kan framföras till belysning av kyrkans byggnadshistoria utöver vad tidigare forskningar bragt i dagen, sin betydelse.

En mängd oriktiga uppfattningar som blivit traditionella ha varit rådande om Nådendals kyrkas byggnadshistoria. De ha uppkommit därför att man

Bild 1. Nådendals kyrka från sydöst. Foto NM.

nöjt sig med att förklara en del byggnadsdetaljer alltför isolerat utan att försöka förknippa dem med kyrkan som helhet och de särdrag som framträda i dess konstruktion. Min framställning bygger under sådana förhållanden på en ny analys av tidigare forskningsresultat, och härtill har jag velat foga de personliga observationer jag gjort om kyrkan, varjämte jag önskat granska allt detta i en vidare byggnadshistorisk belysning.

Den allmänna uppfattningen om Nådendals kyrkas byggnadshistoria har hos forskarna hittills bland annat varit,

- 1) att biskop Magnus Tavast lät uppföra munkkoret och därtill anslutna byggnader eller byggnadsgruppen vid kyrkans västra gavel,
- 2) att den s.k. nunnesakristian vid östgaveln senare fogades till kyrkans stomme och till sin övre del härstammar först från Per Brahes tid,
- 3) att kyrkan med alla därtill anslutna byggnader i huvudsak stått färdig redan på 1440-talet.

Allt det ovannämnda är likväl oriktigt och erbjuder ett skolexempel på hur långlivade misstag, vilka en gång fått rota sig, kunna bli. Under sådana omständigheter torde det vara på sin plats att, innan jag övergår till mitt egentliga ämne, med några ord i korthet nämna de tidigare forskarna, detta med så mycket större skäl som jag senare mer än en gång kommer att hänvisa till deras forskningsresultat.

Nådendals klostrets tillkomst och öden ha under tidernas lopp lockat forskare i rätt många olika branscher. Däremot ha endast få forskare hittills behandlat själva klosterkyrkan på grundval av personliga iakttagelser. Som den förste av dem, vilka belyst Nådendals klostrets historia också från denna synpunkt, bör nämnas Åboprofessorn Algot Scarin, vars avhandling *Coenobii Nadhenadals in magno Finlandiae ducatu principis succincta historia* utgavs 1744—45. Beklagligtvis är hans publikation mycket knapp och ytlig, vilket var karakteristiskt för den tidens disputationer, vadan dess innehåll har ett relativt ringa värde. Den följande forskare, som jämförelsevis utförligt behandlat även kyrkans byggnadsdetaljer på basen av egna iakttagelser, är vice bibliotekarien S. G. Elmgren, som år 1863 publicerade sina forskningsresultat under titeln: »Nådendals Kloster-ruiner». Denna studies värde ligger framför allt däri, att de observationer han gjort i kyrkan om gamla byggnadsdetaljer, som ännu då voro synliga, äro noggranna och tillförlitliga. Det finns förty skäl att noggrannare beakta hans påpekanden än vad man måhända hittills gjort, närmast därför att största delen av deras objekt i samband med senare reparationer i kyrkan helt och hållet undandragits våra blickar.

Det egentliga underlaget för en utforskning av Nådendals klosterkyrka bildar likväl dr R. Hausens publikation: »Nådendals kyrka och klosterruiner.» Den bygger på grävningar som dr Hausen utförde på platsen åren 1872—73, och han behandlar där utförligt också själva kyrkobyggnaden. Denna publikation har för senare forskare blivit så att säga en handbok, ur vilken de öst sitt vetande och detta ej utan skäl. Publikationens värde ökas ytterligare av att till den fogats de värdefulla observationer, som professor Carolus Lindberg gjorde i samband med mätningsarbeten i kyrkan år 1920.

Nyligen har professor Juhani Rinne i en studie — »Naantalin kirkon luostarinaikainen sisustus» — över kyrkans inredning under klostertiden också berört kyrkans byggnadshistoria. Denna studie ingår i den minnespublikation som utgavs i anledning av Nådendals 500-årsjubileum.

Då jag nu i det följande övergår till att behandla mitt egentliga ämne, Nådendals kyrka och dess byggnadshistoriska betydelse, så stöder jag mig såsom jag redan nämnt delvis på det arbete som utförts av tidigare forskare. Att jag kommer till ett annat slutresultat än de beror på de personliga iakttagelser om kyrkan som jag gjort.

Analys av kyrkans byggnadsdelar och deras relativa kronologi.

En första uppgift för den som vill förstå Nådendals klosterkyrka som ett helt och dess sammansättning blir att så att säga avkläda dess stomme nya tidens tillägg, granska de sålunda blottade medeltida konstruktionsdelarna, så att byggnadsordningen också för deras vidkommande blir klar, samt slutligen följa kyrkobygget i den ordning vi kunna iakttaga att det utförts under medeltiden. Vi gå till vår första uppgift med kyrkans grundplan som hjälpmedel (bild 2).

Härvid kunna vi från kyrkans stomme avskilja två byggnader, vilka ostridigt höra nya tiden till, nämligen stenförstugan vid östgavelns södra portal och den söder om kyrktornet belägna byggnaden med sitt smala förrådsrum. Den förstnämnda kan anses höra till de byggnadsarbeten, som utfördes i kyrkan på order av Per Brahe och med hans rikliga understöd. Visserligen är den tidigaste uppgiften i urkunderna om förstugans existens ett omnämnande av att dess tak reparerades i samband med de istandsättningsarbeten som utfördes i kyrkan åren 1740—41, men såsom det senare framgår då jag behandlar den så kallade nunnesakristian, visar denna förstuga konstruktionsdetaljer, vilka datera den till Per Brahes tid.

Först på våren 1794, efter en svår och segsliten tvist, började arbetena på tornet vid kyrkans västra gavel, som med sin huv, sitt svängda tak och sin lykta ger Nådendals kyrka de yttre drag vilka nu för tiden skönjas över havsvikar, öar och skogar. Byggmästare var den berömde kyrkobyggaren Anders Piimänens son, Mickel Hartlin. Beslut om uppförande av ny klockstapel hade visserligen fattats redan i juni 1777, men tvist uppstod inom församlingen om dess placering. En del församlingsbor ville att den skulle byggas ovanpå munkkoret, eftersom dettas tak var i behov av förnyelse, en annan del krävde att tornet av byggnadstekniska och kostnadsskäl skulle placeras på östra gaveln. Församlingens majoritet höll likväl på att en fristående

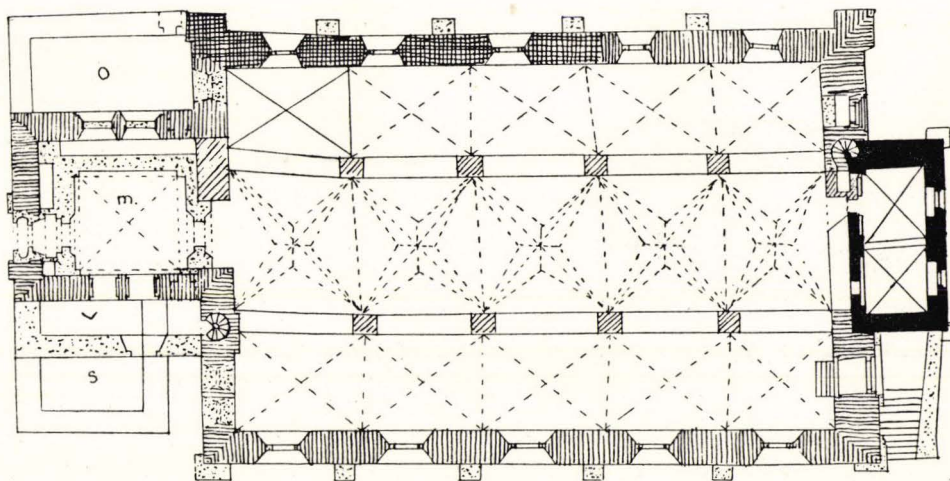

Bild 2. Plan av Nådendals kyrka enligt Hausen, men med de olika byggnadsskedena markerade med olika skraffering. O biktrummet, m munkkoret, s sakristian, v förrådsrum. Byggnadsdelar från nya tiden punkterade.

klockstapel skulle byggas.¹ Ehuru det nuvarande kyrktornet icke på något sätt förfular kyrkan, hade den sistnämnda lösningen varit lyckligare med tanke på bevarandet av munkkorets ursprungliga skick, men den fick ej konungens godkännande, och beslutet blev att tornet skulle byggas ovanpå munkkoret vid västra gaveln. Såsom redan tidigare nämnts kunde byggnadsarbetena på tornet igångsättas först våren 1794. Bygget fortskred likväl mycket långsamt. Orsaken härtill var framför allt brist på pengar och byggnadsmaterial. Arbetena hade på grund av nämnda svårigheter till och med varit helt avbrutna på nyåret 1796, men tornet blev dock slutligen färdigt i juli 1797.² Tornet byggdes så att dess sydvägg vilade på munkkorets motsvarande vägg, men den norra och den västra väggen byggdes innanför korets motsvarande väggar, så att det uppstod ett mellanrum av 1—1½ m mellan väggarna. Till följd av detta byggnadssätt nödgades man igenmura munkkorets fönster på västgaveln och dubbelfönstret i norra väggen. I samband med byggnadsarbetena öppnades också den nuvarande västra huvudingången. Emedan tornet, byggt på detta sätt, skulle ha verkat relativt osymmetriskt,

¹ K. Jäntere, *Naantalin kirkon rakennushistoria*, Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjuhlaan, s. 214.

² K. Jäntere, a.a., s. 216.

uppfördes söder om detsamma en smal tillbyggnad av gråsten i korets längd. På detta sätt fick man själva tornet symmetriskt både i förhållande till munkkoret och till kyrkans västgavel, men samtidigt nödgades man göra munktornets västra gavelröste lägre. Tornet blev, uppenbarligen på grund av brist på medel, till en början ovälvt.

Till de byggnadsdelar i kyrkan, som tillförts under nya tiden och vilka alltså nu skola »avklädas», böra också räknas kyrkans nuvarande valv. Vid en eldsvåda år 1628 skadades kyrkans ursprungliga valv svårt, och en del av dem störtade synbarligen in. Det ser ut som om endast tre valv rasade vid denna eldsvåda. I kyrkvärden Hans Olofssons redovisning för år 1635 nämnes bland annat, att kyrkobyggaren Klemet uppförde brädtak i tre valv och att mürarmästaren Matias reparerade fyra valv.¹ Om vi antaga att dessa arbeten betecknade den allra oundgängligaste reparationen av kyrkan, vilket är sannolikt, skulle endast tre valv ha störtat vid eldsvådan. Fråga om nyvälvning av kyrkan väcktes redan år 1693, men ansågs då vara en ekonomiskt övermäktig uppgift.² Ärendet var dock kontinuerligt på tapeten, tills detta arbete, som krävde stora uppoffringar av församlingen, blev utfört åren 1864—67, varvid alla valv byggdes om, också de som partiellt skadats vid eldsvådan, med undantag av valvet i kyrkans nordvästra hörn.³ I samband med välvningsarbetena i kyrkan fick även tornets nedre del sin nuvarande valvbetäckning.

Till de tillägg i kyrkans yttre arkitektur som härstamma från nya tiden höra även dess strävpelare med undantag av norra väggens knutkontreforter.

Sedan vi sålunda »avklätt» kyrkans stomme nya tidens tillägg kunna vi övergå till vår egentliga uppgift, en granskning av de medeltida konstruktio- nerna. Härvid ha vi skäl att fortfarande följa den ordning vi tidigare iakt- tagit och som första granskningsobjekt taga kyrkans forna präst- eller munk- kor (bild 3). I samband med byggnadsarbetena på tornet förstördes dess ursprungliga skick nästan fullständigt och även de vackra rester av bygg- nadsdelar, som fortfarande finnas kvar, dölja sig för betraktarens blick i torn- konstruktionens dunkla labyrinter. Detta är så mycket mera beklagligt som

¹ Jäntere, a.a., s. 203.

² Jäntere, a.a., s. 208.

³ Hausens uppgift att endast nordöstra valvet skulle ha bevarats är uppenbarligen ett tryck- fel. Hausen, a.a., s. 20.

Bild 3. Munkkoret från SV. Efter Berthelson.

den som intresserar sig för de historiska minnena med hjälp av dessa rester lätt kunde få en klagörande bild av munkkorets ursprungliga formsköna arkitektur. Han finner visserligen också nu utan svårighet vad som på sin tid var kyrkans centralaste och värdefullaste del, men så grundligt ompräg-lad av nya tiden, att där inte finns mycket annat kvar att se av kloster-tidens särdrag än korets västra och norra ytterväggar.

Nådendals kyrkas munkkor är en byggnad som är ansluten till kyrkans västgavel och har ett format av cirka 10×9 m. I strid med birgittinerordens allmänna regel var det byggnadsmaterial som här nyttjades tegel i stället för natursten och avviker alltså fullständigt och på ett uppseendeväckande sätt från kyrkans övriga arkitektur. Dr Hausens påstående att koret senare skulle ha reveterats med tegel, håller icke streck, ty väggmurningen är typiskt medeltida munkförband och teglens mått äro likaledes medeltida.¹ Det kan alltså icke råda minsta tvivel om murarnas ursprunglighet. Men bruket av detta exceptionella byggnadsmaterial kan förklaras, emedan av vissa skäl,

¹ Hausen, a.a., s. 24.

till vilka jag senare får tillfälle att återkomma, korbyggnaden kan anses tillhöra ett senare byggnadsskede än kyrkans långhus i dess äldsta delar. I detta sammanhang få vi nöja oss med att konstatera detta och lämna den närmare redogörelsen för koret till längre fram. Det må likväl nämnas att koret icke, som man hittills antagit, bör dateras till det byggnadsskede som inföll under biskop Magnus Tavasts episkopat (1399—1450), utan det måste anses ha blivit färdigt under hans efterträdares, Olaus Magnis, tid. Vi nödgas sålunda beröva biskop Magnus Tavast äran av att ha låtit uppföra munkkoret, den arkitek-

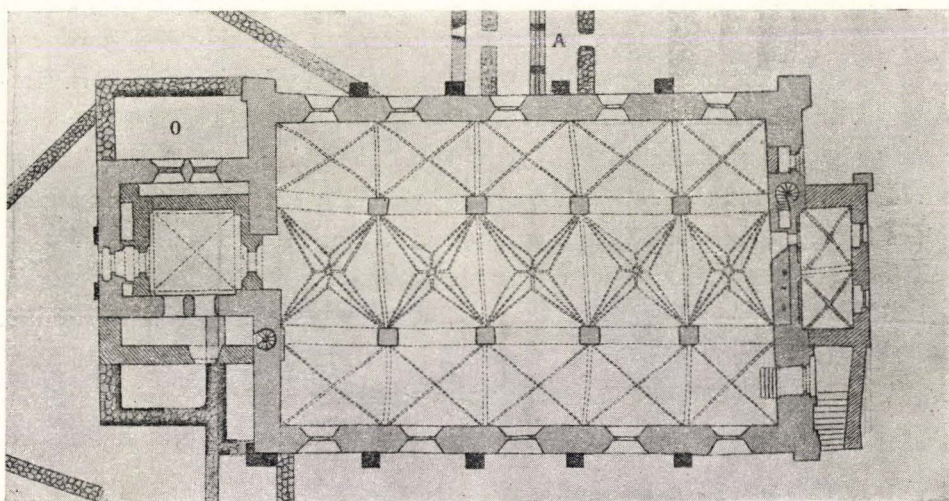

Bild 4. Plan av Nådendals kyrka, enligt Hausen.

toniskt vackraste delen av vår klosterkyrka, emedan vi äro skyldiga det historiska skeendet rättvisa. Då det blir frågan om det högkor, som biskop Magnus Tavast enligt Juustens finländska biskopskrönika på egen bekostnad lät bygga i Nådendal, är tiden inne att ägna också honom uppmärksamhet. I detta sammanhang få vi nöja oss med att blott avskilja munkkoret från kyrkans stomme och anvisa det dess rätta plats i kyrkans byggnadshistoria.

Men munkkoret var icke den enda byggnad som fogades till kyrkans västgavel, utan den centrala i en grupp på tre byggnader. Den ena av de två övriga byggnaderna har legat norr om koret, den andra söder om detsamma. Av dessa byggnader återstå numera endast de grunder under jorden, som dr Hausen i samband med sina grävningar åren 1872—73 blottade utan att

likväl systematiskt undersöka dem¹ (bild 4.) Såsom redan tidigare antagits har den förra av dessa byggnader gjort tjänst som nunnornas biktrum och den senare som munkarnas sakristia. Sakristian blir den intressantaste av dessa båda byggnader, emedan lämningar av den bevarats också i munkkorets södra yttervägg. Att döma av dessa har sakristian före munkkorets tillkomst varit en självständig byggnad, ty dess östra vägg är icke i förband med korets sydvägg, utan skjuten in i den. Dessutom har som byggnadsmaterial för sakristian använts natursten, alltså ett helt annat material. Denna granskning av sakristians byggnadslämningar visar således att den måste ha existerat redan då man började bygga munkkoret. Eftersom munkkoret, såsom ovan nämnts, dessutom är av senare datum än kyrkans långhus, representera lämningarna av sakristian det äldsta av det som ingått i klosterkyrkans ursprungliga byggnadsplan. Vilken plats har den då haft i denna plan? Om vi erinra oss den allmänna företeelsen att alla kyrkliga byggnader såväl hos oss som annorstädes först uppfördes i lätt konstruktion av trä och först senare småningom ersattes med byggnader i sten, är denna byggnads bruksändamål uppenbart. Den har varit begynnelsestadiet i den serie av byggnadsarbeten, vilkas resultat var klosterkyrkan sådan denna till sina medeltida delar bevarats till våra dagar. Sedan dessa kombinationer uppklarats, kunna vi noggrannare bestämma tiden för sakristians uppförande. Vi se nämligen av urkunderna, att biskop Magnus Tavast på egen bekostnad byggde en sakristia och ett högkor för Nådendals kloster.² Sakristians byggnadstid infaller alltså på 1440-talet. Denna tidsbestämning får fullständig bekräftelse också i byggnadens tekniska egenskaper, som det senare blir närmare tal om.

I fråga om den byggnad som varit belägen norr om munkkoret erbjuder sig i detta nu icke någon annan möjlighet till granskning än vad som framgår av den grävningsskarta som dr Hausen uppgjorde över sina grävningar, ty såsom redan nämnts återstår icke av denna byggnad annat än grunderna under jorden. Redan en hastig blick på denna karta är tillräcklig för att visa att ifrågavarande byggnad kunnat åstadkommas med relativt små kostnader, ty för dess uppförande ha behövts endast två nya väggar. De andra två ha redan tidigare funnits på platsen, den ena av dem tillhörde munkkoret och

¹ Hausen, a. a., s. 46, 48.

² Juusten-Porthan, *Chronica*, s. 371.

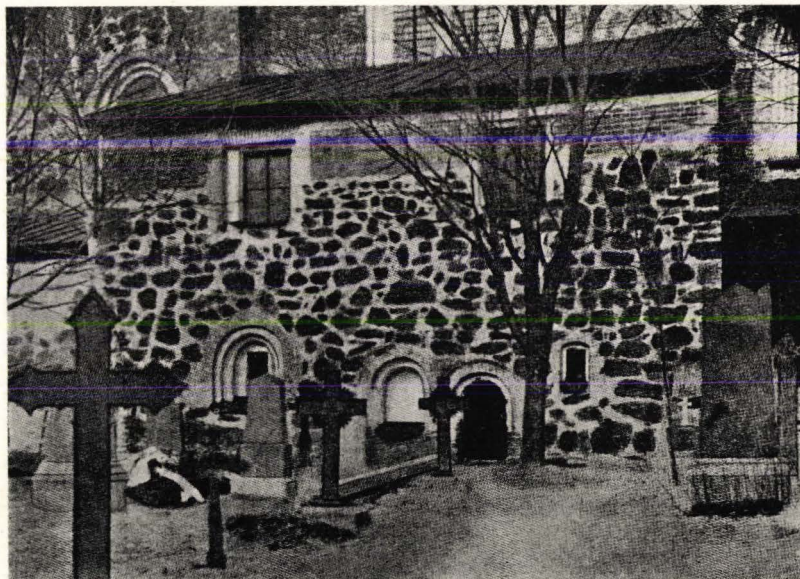

Bild 5. Nunnekoret från öster. Efter Hausen.

den andra kyrkans västgavel. Att döma av de spår som byggnaden lämnat i de nämnda väggarna, har den varit en relativt låg byggnad med pulpettak. Byggnadstiden som det senare blir närmare tal om kan bestämmas till 1460-talet.

I fråga om de delar av kyrkan som ligga utanför långhuset, ha meningarna måhända gått mest i sår rörande den s.k. nunnesakristian vid östgaveln (bild 5). Det är en tvåvånings, låg gråstensbygggnad, vars övre våning numera är inredd till sakristia för kyrkan. I den äldre litteraturen har denna del av byggnaden daterats till Per Brahes tid under 1600-talet. Vi förbigå likväl för ett ögonblick denna fråga och granska till en början närmare byggnadens nedre del. Den omfattar ett enda stort rum med de ungefärliga måtten $10,50 \times 4$ m. Rummet har ursprungligen täckts med två kryssvalv med halvt tegelsribbor, men valven ha senare rivits och ersatts med balktak. Valven ha skilts från varandra genom en bred båge tvärs över rummet från östväggen till en på motsatta väggen befintlig murförtjockning, vilken stöder västväggens sköldbåge. Utan att här närmare fördjupa oss i det tekniska bevismaterialet observera vi redan vid en ytlig granskning av den nuvarande sakristians valv, huru troget den nedre våningens valvsystem upprepas med de av en bred

båge skilda kryssvalven, försedda med halvtegelsribbor, och västväggens sköldbågar. Detta är dock endast ett yttre bevis, som får ytterligare stöd i det nyttjade tegelmaterialets likhet. Ovannämnda omständigheter visa sålunda med full säkerhet att den nuvarande sakristian bör räknas till de medeltida byggnaderna och att den dessutom tillhör samma byggnadsskede som byggnadens nedre del.¹ En utvändig granskning av ifrågavarande byggnad visar, att dess norra vägg icke är i förband med kyrkans östgavel, utan skjuter in i densamma till hela sin höjd med undantag av övre delens tegelavsnitt och grundstenarna; för dessa delars vidkommande är den i förband med kyrkgaveln. Emedan det senare blir närmare tal om alla konstruktiva särigheter i byggnaden behandlar jag icke i detta sammanhang orsakerna till det egendomliga anslutningsförhållandet mellan de nämnda väggarna. Jag nämner blott att detta förhållande till långhuset på det tydligaste visar att byggnaden är äldre än detta. I fråga om byggnadens ytterarkitektur må ytterligare nämnas de ursprungliga knutkonterforterna av gråsten, vilka äro fogade till byggnadens ytterhörn.

Sedan vi sålunda konstaterat att byggnaden i sin helhet tillhör medeltiden, önska vi kasta något ljus också över byggnadstiden. Av vissa skäl, till vilka jag får tillfälle att senare återkomma, kan man anse att byggnaden blivit färdig under samma byggnadsskede som den tidigare i samband med munkkoret behandlade sakristiebyggnaden, eller den byggnadsperiod vilken sammanfaller med de arbeten som på biskop Magnus Tavasts bekostnad utfördes i Nådendals klosterkyrka. I detta sammanhang få vi nöja oss med att konstatera detta och lämna den närmare redogörelsen för byggnaden till längre fram. I fråga om byggnadens ursprungliga bruksändamål må likväl i korthet nämnas, att dess nedre del var avsedd att bereda plats för de »främmande» prästernas altare och övre delen skulle tjänstgöra som nunnekor. Denna anspråklösa gråstensbyggnad vid kyrkans östgavel var sålunda det högkor som biskop Magnus Tavast enligt den finländska biskopskrönikan lät bygga i Nådendals klosterkyrka. De allra sista åren av 1440-talet böra därför anses som dess byggnadstid.

Under Per Brahes tid på 1600-talet blev byggnaden föremål för grundliga

---

¹ Iakttaget även av Bertil Berthelson, *Studier i Birgittinerordens byggnadsskick*, s. 348.

förändringar. Det är på dessa arbeten i byggnaden som den äldre forskningens felaktiga datering av byggnadens övre del beror.

Under den rundtur vi i det föregående gjort runt klosterkyrkan ha vi fått tillfälle att konstatera huru byggnaderna småningom tillvuxit, och om deras relativa kronologi ha vi likaså fått en ungefärlig föreställning. Efter denna analys återstår kyrkans egentliga stomme. Men också den har varit underkastad utveckling, en utveckling i vilken man, såsom vi senare komma att få se, klart kan urskilja olika stadier. För att vi bättre skola kunna förstå långhusets utveckling och de skilda stadier som där kunna iakttagas må vissa förhandsuppgifter meddelas också därom.

Kyrkans stomme är en vanlig rektangel med de ungefärliga inre måtten 39 × 24 m. Fyra par fyrkantiga pelare indela den i tre skepp. En granskning av långhusets konstruktioner ger klara antydningar om att byggnadsplanen icke där kunnat realiseras i ett, utan att avbrott i byggnadsverksamheten och förändringar i planen ägt rum. Sålunda har omedelbart efter det grunden lagts ett avbrott inträffat i byggnadsarbetena, vilket bevisas av det tidigare nämnda fogningsförhållandet mellan nunnesakristians och kyrkogrundens väggar. Det följande avbrottet i arbetena på långhuset har inträffat i samband med byggnadsarbetena på munkkoret. En granskning av väggkonstruktionerna på kyrkans västra gavel visar nämligen, att den norra delen av nämnda gavel vid den tidpunkt då man började bygga munkkoret var färdig ungefär till korets höjd, medan däremot den södra delen befann sig på ett mindre långt hunnet byggnadsstadium. Allt detta tyder på att byggnadsarbetena på långhuset framskridit ganska långsamt, vadan man icke kan tänka sig att de skulle ha hunnit bli färdiga redan på Johannes Kylonis' († 1454) tid. Man kan också märka en tydlig förändring i byggnadsplanen. Det har nämligen varit meningen att välva långhuset mycket lägre än vad som sedermera skett. Alla dessa omständigheter skola likväl senare bli föremål för en noggrannare och mera detaljerad behandling, likaså de skäl som framkallat dem. Denna granskning av långhusets konstruktioner visar, att så snart man hunnit börja förverkliga en del av byggnadsplanen för detta rum, ha orsaker för att snabbare färdigställa andra delar av kyrkan åter dykt upp. Långhuset här sålunda i frågan om färdigblivandet så att säga försatts i underordnad position. Steg för steg fick det likväl den form det fortfarande i våra dagar har.

Efter denna byggnadsanalys av klosterkyrkan skola vi nu följa dess sammansättning från början så långt den utvecklades under medeltiden och i detalj granska varje del för sig och helheten sådan denna blev genom de nya tilläggen.

Nådendals klosterkyrkas byggnadshistoria.

FÖRSTA BYGGNADSSKEDET.

Träkyrkan — stenkyrkans föregångare.

Jag har redan tidigare i korthet antytt att Nådendals klosterkyrka har haft en föregångare av trä. I litteraturen har ej tidigare uttalats något antagande om möjligheten av en dylik träkyrka, varför det kanske verkar överraskande att jag tar den som utgångspunkt, då jag skrider till att utreda Nådendals kyrkas byggnadshistoria. Den hittillsvarande forskningen har betraktat det som ett axiom att man från första början begynte realisera byggnadsplanen i stenarkitektur, sedan klostret flyttats till sin nuvarande plats, Ailosudden. Men man bör beakta omfånget av det skisserade byggnadsprogrammet. Det måste också för initiativtagarna ha varit klart att dess förverkligande skulle kräva tid. Detta med så mycket större skäl som de skickats från Vadstena till Nådendal uttryckligen för denna uppgifts skull och redan där kunnat iakttaga huru lång tid realiserandet av ett sådant byggnadsprogram krävde. Byggnadsarbetena på Vadstena kloster påbörjades år 1369, till en början också här i träkonstruktion, och klostret var färdigt att invigas först år 1430.¹ För byggnadsarbetets fullföljande hade alltså också i Vadstena åtgått 61 år. De hade dessutom nödgats beakta de ekonomiska svårigheter, vilka skulle komma att yppa sig under byggnadsprogrammets realiserande, ty finansieringen grundades helt och hållet på donationer. Också Vadstena kloster hade under sin byggnadstid fått kämpa med dessa svårigheter.²

¹ Torvald Höjer, *Studier i Vadstena klostrets och birgittaordens historia intill midten af 1400-talet*. 1400-talet, s. 79—90. Bertil Berthelsson, a. a., s. 24—32.

² Höjer, a. a., s. 82.

Johannes Kylonis har icke kunnat undgå att känna till alla dessa svårigheter, som väntade honom, då han den 27 maj 1440 med tre bröder och fyra systrar reste från Vadstena till Finland för att förverkliga planen att grunda ett birgittinerkloster i vårt land. Klosterbyggnaderna i Karinkylä i Masku hade varit av trä, eftersom klostrets förflyttning härifrån till Pyhäjoki i Bjärnä uttryckligen motiveras med att Karinkylä i Masku, som först valts till plats för klostret, med hänsyn till jordmånen icke lämpade sig för stenhus. Då Johannes Kylonis sedermera med biträde av Jöns Hansson från Villedä i Masku, vilken 1442—49 fungerade som klostrets syssloman, började realisera klosterbyggnadsprogrammet på den definitiva förläggningsplatsen, Ailosudden, har han där redan på grund av förhållandenas tvång till en början nödgats begagna samma byggnadsmaterial, trä. Som tvingande skäl för detta bör framför allt anses, att han måste få klosterbyggnaderna i hjälpligt stånd så snart som möjligt, för att klostret skulle kunna fortsätta sin verksamhet på den nya platsen, ty man kan knappast tänka sig att det samtidigt skulle ha upprätthållits så att säga på två ställen.

Det finns icke någon noggrann urkundsuppgift om när klosterbyggnaderna färdigställts i hjälpligt skick på den nuvarande platsen, men det finns två omnämmanden, som tyda på att byggnadsarbetena redan på hösten år 1445 hade avancerat så långt, att klostret kunnat inkvartera sina dåvarande interner. Den ena av dessa urkunder, som är daterad i Nådendal den 16 januari 1446, innehåller en »tillåtelse meddelad klostret af åtskillige inbyggare på Lontho eller Luonnonmaa ö, att vid Rauma sund, hvilket skiljer sagda ö från fastlandet, anlägga en qvarn».¹ Detta är den tidigaste uppgift i urkunderna, som tyder på att klostret placerats i närheten av nämnda ö. Under sådana förhållanden förefaller det sannolikt, att det hösten föregående år flyttats till sin nuvarande plats. Den andra urkunden är ett testamente, daterat i Stockholm den 17 oktober 1445. Där skänker kyrkoherden i Äyräpää (Mola) Henrik Makerland till Nådendals kloster bland annat ett stenhus i Stockholm för underhåll av Elin Knutsdotter i klostret samt som betalning för sin egen gravplats i klosterkyrkan.²

Av förenämnda uppgifter i urkunderna kan man sluta sig till, att byggnaderna redan varit i det skick att klostret kunnat börja sin verksamhet på den

¹ Leinberg, *De finska klostrens historia*, s. 203 f.

² Leinberg, a.a., s. 207.

nya platsen hösten 1445. Med beaktande av den korta tid som stått till förfogande för byggnadsarbetena, kan intet annat byggnadsmaterial än trä ha kommit i fråga för dessa första klosterbyggnader. Klostret fick ju donation på sin nuvarande plats år 1442 och konungens bekräftelse härpå först sent på hösten år 1443. Man kunde därför knappast taga itu med byggnadsarbetena tidigare än våren 1444, ty man måste räkna med att vintern gick till att anskaffa byggnadsmaterial. Klostrets förflyttning från Karinkylä i Masku till den nya platsen har också påskyndats av att man måste anse det alldeles naturligt, att så mycket material som möjligt i de gamla byggnaderna utnyttjades, varför man nödgats riva dem. Ytterligare bör man beakta det missnöje som yppas bland dem, vilka överflyttat från Vadstena till Nådendal; detta missnöje tyder för sin del på att förhållandena under de första tiderna varit tämligen primitiva.¹ Men klostrets förflyttning förutsätter att också en kyrka måste ha stått färdig där, dock icke den nuvarande stenkyrkan, utan en till sina mått anspråkslösare än vad ordens regler förutsatte. Härvid kan ingenting annat komma i fråga än en interimistisk kyrka av trä, vilken man, sedan den tjänat sin tid och fullgjort sin uppgift, kunnat riva.

Det är naturligtvis svårt att i fråga om byggnadshistorien draga bindande slutsatser om en kyrkobyggnad, av vilken nästan intet återstår. Med hänsyn till den viktiga plats denna träkyrka intar vid förklaringen av Nådendals kyrkas tidigare byggnadsskeden, är det dock nödvändigt att lägga fram den uppfattning, som man kunnat få om den. Lämningarna av den kyrka, som fungerat som den första vid Nådendals kloster, äro visserligen obetydliga, men för vissa konklusioner lämna de dock tillräckligt stöd.

Vad som huvudsakligen återstår av denna träkyrka äro blott delar av dess sakristia, som byggts i natursten. Detta sakristiebygges grund finns kvar söder om munkkoret i nivå med den nuvarande markytan för de övriga väggarnas vidkommande utom nordväggen, vilken som sådan blivit fylld för munkkorets sydvägg. Till en del har också byggnadens östra vägg bevarats i munkkorets mur. Träkyrkans egentliga grundvalar ha försvunnit då kyrkan fått vika för munkarnas konventsbyggnad. På denna plats kommer nämligen berget upp till jordytan, varför byggnaden har kunnat grundas direkt härpå. Också de anspråkslösa grundstenar, som behövts för att stöda byggnadens

¹ Maliniemi, *Birgittalaisuudesta sekä katkelma Naantalin luostarin historiasta*. Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjuhlaan 1943, s. 86 och f.

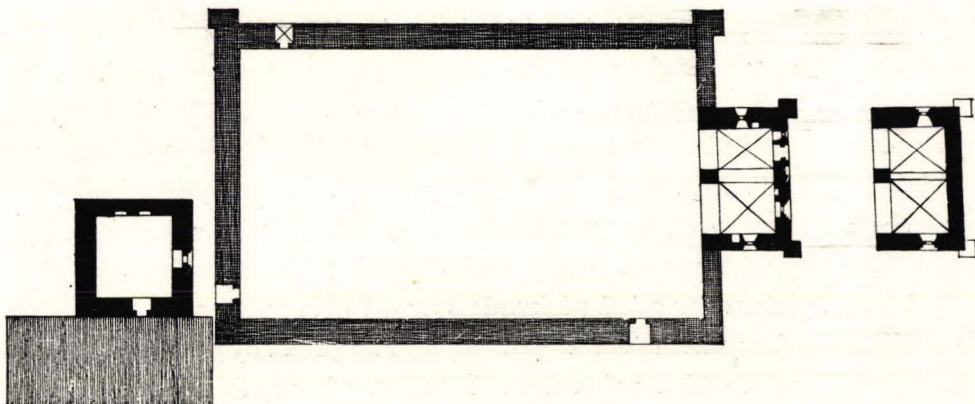

Bild 6. Plan av Nådendals kyrka i dess första skede.

nedersta stockvarv, ha försvunnit i samband med andra byggnadsarbeten, med undantag av den lilla lämning om vilken det senare blir tal. Det är därför knappast troligt att senare grävningar noggrannare kunna bestämma dess position.

Sakristians grund framgår av bifogade planteckning i dess förhållande till nunnekoret och träkyrkan (bild 6). Den har i riktningen norr—söder haft en längd av cirka 7,0 m inre mått och varit 6,80 m bred.¹ Golvytans areal, cirka 47,6 m², har således väl fyllt sakristians behov. Jag har redan tidigare nämnt att man numera kan se mycket litet av sakristians ursprungliga väggyta, och detta på mycket få ställen. Om man närmare granskar munkkorets södra yttervägg på det ställe där sakristian stått, finner man att väggen i detta avsnitt företer senare reparationsmurning ända från de upptill på väggen belägna dubbelfönstren. En undersökning av det murbruk som begagnats vid lappningsmurningen visar att det till sin sammansättning är likartat med det som begagnats vid uppmurningen av tornet, varför man kommer till slutsatsen att lappningsmurningen och tornet tillkommit samtidigt. Orsakerna till lappningsmurningen behandlar jag närmare i samband med munkkoret. Sakristians ursprungliga gråstensvägg kan sålunda åtminstone delvis finnas under förenämnda lappningsmurning. På ett par ställen, där denna på murens nedre del fallit av, synes också den ursprungliga väggen. I denna ursprungliga norra sakristievägg har det funnits två rundbågade nischer, vilkas båge, poster

¹ Enligt dr Hausens mätningar.

och fondmurning äro av tegel, med dimensionerna $29 \times 15 \times 8$. Nischernas placering framgår närmare av bifogade planritning. En granskning av lämningarna av sakristians östmur visar att gråstensväggen där senare under medeltiden övermursats med revetering (bild 7). Posternas murning i den dörröppning, vilken fortfarande synes i resterna av ifrågavarande östra vägg, är i förband med förenämnda reveteringsmurning. Under sådana förhållanden

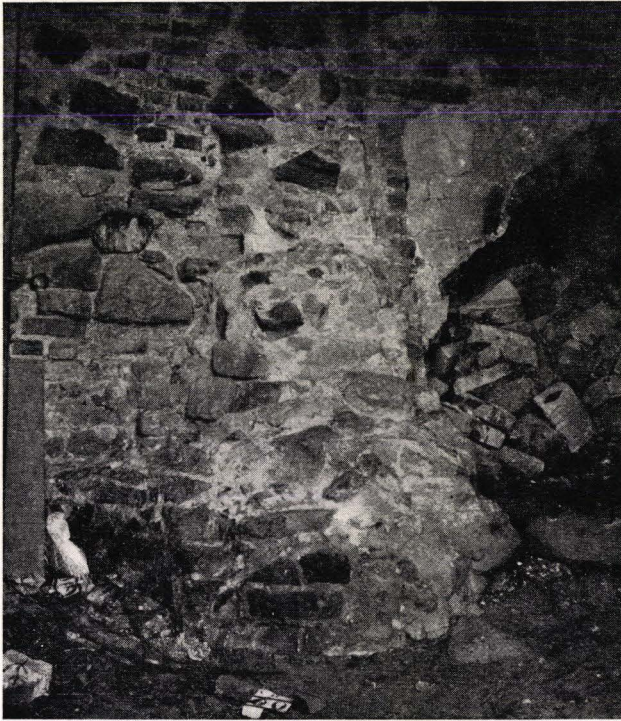

Bild 7. Lämning av sakristians östra mur i munkkorets sydvägg. Foto NM.

hör dörren i sakristians östvägg icke till sakristians ursprungliga byggnadsplan, utan har tillkommit senare i samband med de renoveringsarbeten i sakristian, som det senare blir närmare tal om.

Att döma av de lämningar, som jag i det föregående behandlat, har sakristian i sin ursprungliga form helt och hållet varit uppförd av natursten. Stenmaterialet i murytorna är relativt jämnt. Väggekstruktionen är den under medeltiden vanliga gjutmuren med ytor av regelbundna stenskiift och fyllning av bruk och småsten. Det är möjligt att granska murens ursprungliga inre

fyllning i den tidigare nämnda resten av östväggen; härvid lägger man märke till att den företer endast knappa tecken på användning av tegel. Dylika ha alltså funnits på byggnadsplatsen endast i begränsad mängd och bruket av dem har inskränkts till murningen av fönster- och dörrposter samt ovan nämnda nischer i sakristians norra inre vägg. Under sådana förhållanden måste man anse det säkert, att sakristian icke varit välvd och att dess innertak varit ett mellantak av trä. Dörröppningen har varit belägen i södra väggen; på en sådan placering tyder också dr Hausens planritning. Fönstret har troligen varit beläget på sedvanlig plats i sakristians östvägg. Vattentaket har varit ett sadeltak. Sakristian får sedan med tiden, såsom jag redan ovan antytt, en praktfullare inredning, men till redogörelsen för den återkommer jag i samband med sakristians renovering.

På konstruktiva grunder kan man sluta sig till att sakristian icke kunnat ligga i linje med träkyrkans östgavel, utan den måste förutsättas ha varit belägen ett stycke väster om östra gavelväggen. Endast på detta sätt kan man förklara den cirka 2 m breda gång som uppstått mellan sakristians östvägg och stenkyrkans västra gavel. Det var ju nödvändigt att bevara träkyrkan orörd, tills den egentliga klosterkyrkan blev färdig i ett sådant skick att gudstjänsterna kunde förrättas där. Platsen för träkyrkans norra vägg bestämmes av sakristians sydvägg. Östväggens plats har i det föregående bestämts. De övriga väggarnas grunder ha försvunnit. Jag skulle likväl anse det vara möjligt, att en anspråkslös rest av stengrunden för träkyrkans vägg bevarats i den grundmur för södra väggen i korridoren i munkkonventets byggnader som upptagits på dr Hausens grävningsskarta och där betecknas med X. Det är nämligen svårt att förklara att nämnda vägg plötsligt böjer av i samma riktning som sakristians sydvägg på annat sätt än att de stenar som bilda kröken höra till träkyrkans södra grundstenar. Dessa ha sedan, då korridorens sydmur uppfördes, hamnat under denna. I själva verket måste norra och södra väggmurarna i korridoren X ha löpt parallellt, emedan de i annat fall, om de löpt enligt dr Hausens karta, skulle ha kommit att skära varandra på ett fullkomligt ändamålslost sätt. Det är naturligtvis svårt att säga någonting bindande och slutgiltigt om en kyrkobyggnad, av vilken det inte återstår annat än de knappa grundrester som ovan skildrats. Villkorligt kunna vi antaga att kyrkan haft de ungefärliga måtten 8×18 m.

I fråga om träkyrkans och sakristians byggnadstid har jag redan nämnt

att sakristian i sin ovan skildrade ursprungliga form bör anses höra till de donationer som biskop Magnus Tavast enligt den finländska biskopskrönikan gjorde till Nådendals kloster. Johannes Kylonis, som har äran av att energiskt ha påbörjat byggnadsarbetena på Nådendals kloster, har icke kunnat få dem i gång på Ailosudden, innan konungens stadfästelse på klostrets förflyttning utverkats. Begynnelsen av de egentliga byggnadsarbetena har alltså uppskjutits till våren 1444. Vadstena klosterdiariums anteckning rörande Johannes Kylonis: *aedificavit monasterium quasi de novo*, visar att det därförinnan icke på platsen fanns några byggnader, varför han i ordets fulla bemärkelse måste göra allt *de novo*. Man bör därför räkna med att han till en början nödgades uppföra hjälpliga bostäder för byggarna, innan han kunde skrida till att åstadkomma de egentliga klosterbyggnaderna, i första rummet kyrkan. Jag har redan tidigare nämnt, att man på grund av uppgifter i urkunderna kan anse det säkert att klostrets första träkyrka var färdig redan hösten 1445, då också den förflyttning av klostret till den nya platsen, för vilken en kyrka var en oundgänglig förutsättning, kunnat äga rum. Om vi beakta biskop Magnus Tavasts inställning till Nådendals kloster, ha hans donationer nödvändigtvis gjorts först efter år 1445. I stöd av urkunder vet man, att han före nämnda år till klostret skänkt endast lax för att visa sin goda vilja, och även den härstammade från andras notvarp. De sista åren av 1440-talet måste förty anses vara den tid då sakristian blev färdig. Och sakristian betecknar i klostrets byggnadsplan det begynnelse-skede då det både ekonomiskt och praktiskt var möjligt att övergå till stenarkitektur.

Den s.k. nunnesakristian eller nunnekoret.

Såsom redan av föreliggande analytiska översikt av klosterkyrkan framgått, har på uppförandet av den ovan behandlade sakristian omedelbart följt ett samtidigt igångsättande av byggnadsarbetena på koret och långhuset. Dessa två byggnader bilda huvudpunkterna i det kommande byggnadsprogrammet.

Planritningen visar i vilket förhållande nu ifrågavarande byggnad stod till långhuset och vilken form den hade. Vi se där planen för en byggnad med fyra väggar, av vilka västväggen ligger innanför kyrkans östgavel, och

den har precis samma inre bredd som kyrkans mittskepp. I fråga om höjden har byggnaden stannat under kyrkans östra korfönster. Utöver vad jag tidigare nämnt om byggnaden anför jag i detta sammanhang några karakteristiska konstruktiva drag, vilka ej blott belysa dess byggnadshistoria, utan för sin del också hjälpa till att klargöra dess ursprungliga skick.

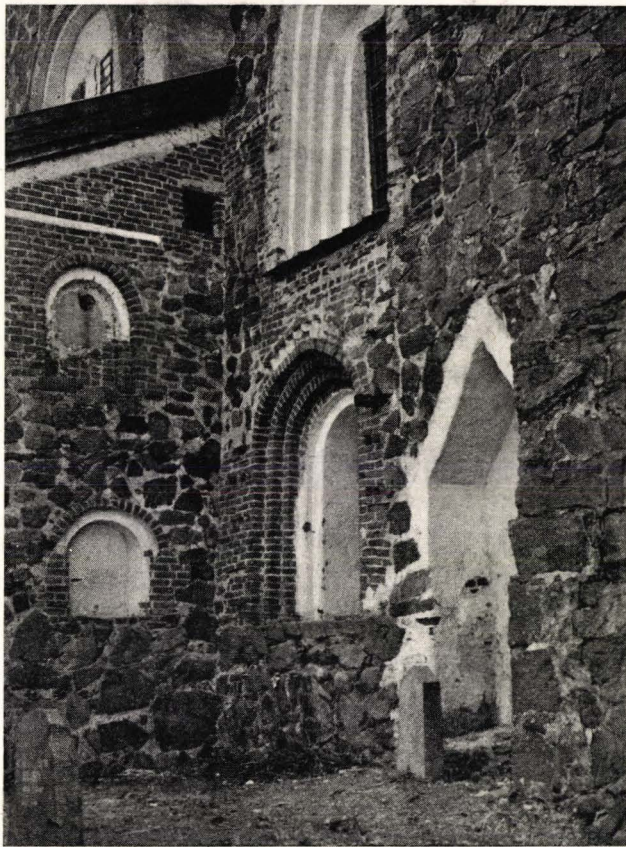

Bild 8. Förbandet mellan nunnekorets nord- och långhusets sydvägg. Foto NM.

Jag har redan vid den tidigare behandlingen av nu ifrågavarande byggnad nämnt, att dess grund är i förband med grunden för kyrkans östgavel, men väggen skjuter in i gaveln i fråga om de övriga gråstenspartierna för att sedan på nytt högst uppe vid tegelpartiet vara i förband med östgaveln (bild 8). Vilket förhållandet är mellan byggnadens sydvägg och östgaveln

är det omöjligt att nu med full säkerhet konstatera utan att rappningen avlägsnas. Men dessa väggars konstruktiva likhet med de tidigare nämnda tyder på att fogningsförhållandet också här måste vara detsamma. Detta fogningsförhållande bevisar, utom att byggnaden är äldre än långhuset, också att grundningsarbeten samtidigt utförts även för detta, ehuru arbetena på denna byggnad, som är många gånger större än koret, fortskridit långsammare. Alla de iakttagelser jag gjort om kyrkostommens konstruktioner tyda på att byggnaden i hela sin omfattning varit under arbete samtidigt, men avbrott i arbetena ha ägt rum och likaså förändringar i planen, såsom vi längre fram, då jag behandlar själva långhuset, komma att se. Det är därför naturligt att man icke där kunnat följa den snabba takt i vilken den lilla korbyggnaden reste sig.

Korets västra vägg utgöres i vardera våningen av två bågnischer. I första våningen har den norra av dem senare igenmurats med gråsten. Motsvarande nisch i andra våningen är delvis synlig i östväggen i förrummet till östgavelns vindeltrappa, varför det är skäl att närmare granska den i detta sammanhang. Denna vindeltrappa har hittills utgjort en gåta för forskarna. Förklaringen av den har försvårats av att byggnadens övre del ansetts härstamma från en så sen tid som Per Brahes. Dr Hausen säger på grund av professor Lindbergs iakttagelser att ifrågavarande trappa slutar vid det nuvarande kyrkgolvets nivå.¹ Detta är likväl ett misstag, ty såsom jag på platsen kunde konstatera utgår trappan från den förtjockningsmurning som synes i den nuvarande sakristians nordvästra hörn (bild 9), eller från den nivå som i kyrksalen kan iakttagas ovanför det nuvarande altaret. Om vi nu rekonstruera valven i korbyggnadens första våning, observera vi, såsom bifogade teckning visar,

Bild 9. Den n.v. sakristians NV-hörn. Vindeltrappans utgångspunkt i nivå med det horisontala planet. Foto NM.

¹ Hausen, a.a., s. 26 not 3.

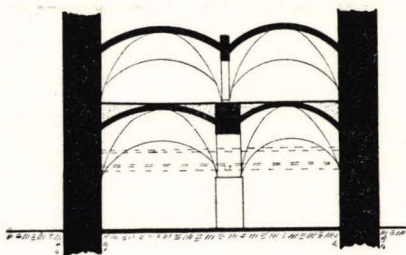

Bild 10. Längdsnitt av nunnekoret med de rekonstruerade valven i första våningen. De streckade linjerna markera det n.v. plana balkgolvet.

att deras hjässa ligger ungefär i nivå med nämnda förtjockning, ifall vi antaga att ett tegelgolv befunnit sig ovanpå valven (bild 10). Vindeltrappan har alltså utgått från golvnivån i korets andra våning. Byggnadshistoriskt tillhör vindeltrappan en senare tid än koret, men jag har behandlat den blott därför att den, såsom vi ovan sett, bestämmer golvhöjden i korets andra våning. Jag lämnar den närmare behandlingen till dess riktiga sammanhang längre fram. I vindeltrappans lilla hörnrum kan man tydligt se andra våningens norra bågöppning. Bågen har utan förband fortsatt förbi sydväggen i nämnda förrum. Om vi ytterligare noggrannare granska bågnischerna i första våningen, observera vi att de också här ursprungligen avsetts som öppna arkader. Korets västra vägg har alltså ursprungligen byggts så att man tänkt sig en förbindelse med kyrkan i vardera våningen genom arkadöppningarna; dessa voro på grund av välvningssättet två.

Valven ha uppförts så snart väggarna nått full höjd. Första våningens valv ha senare rivits, men alla deras hörn finnas kvar och rester av anfang för valvkapporna måste ha bevarats mellan det nuvarande trätaket och sakristians tak, varför valven fullt kunna återställas. Från varje hörn utgår en ribba av ett halvt tegels dimension, varför formen varit kryssvalv. Valven ha i mitten stött sig på en 1 m bred båge mellan östväggen och arkadpelaren. Andra våningens valv ha fullt bevarats. Också här äro de kryssvalv, murade med ribbor av ett halvt tegels dimension; nära toppen bilda ribborna, som här murats till ett helt tegels tjocklek, ett s.k. andreakors. Gördelbågen mellan valven är här likväl smalare, endast cirka 0,30 m.

En del av korfönstren ha bevarats, om också igenmurade. I första våningen finns på östväggen en fortfarande i bruk varande fönsteröppning, belägen i mittlinjen av korets södra valv. Den är 1,28 m hög och 0,50 m bred; på yttre sidan finnas tre rätvinkliga profiler och på inre sidan en rätvinklig profil. Öppningen är till formen rundbågad. En fönsteröppning av samma form har också funnits i sydväggen, men senare redan under medeltiden blivit ändrad till formen och efter trapprummets uppförande igenmurats (bild 11). De

övriga ljusöppningarna i våningen äro till form och konstruktion av olika art, om de också böra anses tillhöra samma byggnadskede. Även fönstren i korets andra våning ha haft samma form som de i första våningen. Igenmurade fönster ha bevarats på syd- och nordväggarna i denna våning. Sakristians nuvarande rektangulära fönster äro från Per Brahes tid, då korets andra våning, såsom tidigare nämnts, ändrades till sakristia. Det är omöjligt att säkert säga, huruvida på deras plats tidigare funnits fönsteröppningar av samma form som på de övriga väggarna, men jag skulle anse att detta på grund av fönsteröppningarna i första våningen är sannolikt.

Jag har tidigare nämnt att denna separata korbyggnad vid östgaveln bör anses vara det högkor, som biskop Magnus Tavast enligt biskopskrönikan donerade till klostret, varför år 1450 måste anses vara gränsår för dess färdigblivande. Men vi få också stöd för att byggnaden tillhör biskop Magnus' donationer genom att närmare fördjupa oss i korets byggnadstekniska egenskaper. Härvid bör för det första nämnas den breda gördelbågen mellan valven. En likadan konstruktion framträder i Åbo domkyrka i det Tavastska kapellet och i den utvidgade sakristian.¹ Dess ändamål har varit att tjänstgöra som underlag för takstolarna i korets på två sadeltak uppdelade vattentak. Då vi beakta att bägge de nämnda arbetena i Åbo domkyrka utförts på åtgärd av biskop Magnus Tavast, är det icke alls underligt att samma teknik kommit till användning också i det av honom donerade östkoret i Nådendals klosterkyrka. En annan egendomlighet äro arkadöppningarna i västra väggen; också till dem finner man en motsvarighet i Tavastska kapellet i Åbo domkyrka. Denna tekniska likhet är så uppenbar, att den icke kan anses ha tillkommit genom en slump. Också den lämnar alltså ett bidrag till bestämmandet av korets byggnadstid.

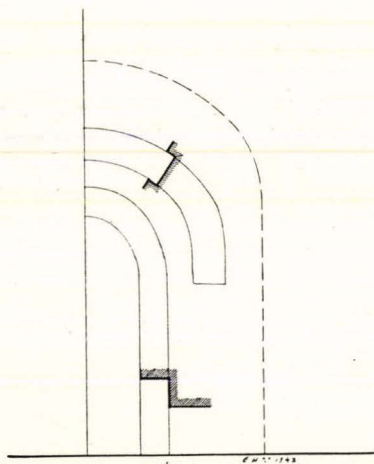

Bild 11. Det medeltida sydfönstret i nunnekorets första våning, sådant det nu är synligt i tillmurat skick. Strecklinjen markerar fönsterposten.

¹ Juhani Rinne, *Turun tuomiokirkko keskiaikana*, s. 244.

Om vi med stöd av allt det ovan anförda föreställa oss östkorets ursprungliga skick, sådant det planerats och färdigställt före förändringen i byggnadsplanen för långhuset, få vi följande rekonstruktion: koret har varit en byggnad i två våningar, täckt av två par kryssvalv och förenat med kyrksalen genom två par arkadbågar. Vardera våningen har haft fönsteröppningar: två på östväggen och en på vardera sidoväggen. Andra våningens golvnivå har befunnit sig cirka 6,0 m ovanom den dåvarande tänkta golvnivån i kyrkan. Av korets två våningar har den första avsetts som altarplats för »främmande» präster och andra våningen som nunnekor och plats för jungfru Marie altare. Såsom nämnts ändrades byggnadsprogrammet för kyrkans stomme, varvid också korets skilda våningar kommo att tjäna ett annat ändamål än det ursprungligen planerade, men dessa ändringar tillhöra det så att säga andra byggnadsskedet i kyrkan, varför de härav föranledda förändringarna i koret skola behandlas under denna rubrik. Koret har varit täckt av ett vattentak med två åsar.

Med dessa företrädesvis byggnadstekniska utredningar i allmänna drag nödgas vi lämna Johannes Kylonis' stort planerade kyrkobyggnad, vid vilken han troligen fäste stora förhoppningar och som blev utgångspunkt och grund för vår klosterkyrkas fortsatta utveckling. Det kan icke förnekas att planen så långt den hann förverkligas under hans livstid, sedd med nutida ögon, icke verkar storartad. Men Johannes Kylonis' svåra uppgift var banbrytarens och då vi beakta allt vad han lyckades åstadkomma då han satte i gång klostrets uppförande *de novo* på Ailosudden, ha vi icke den minsta anledning att förringa hans prestationer. Under hans tid förverkligades följande omfattande byggnadsprogram: klostrets träbyggnader och träkyrkan med dess stensakristia, varjämte den östra korbyggnaden var under byggnad samtidigt med långhuset. Det är icke utan skäl han fått erkännande, vilket även framgår av Vadstena klostrets diarium. Det första byggnadsskedet i Nådendals kloster kan anses ha slutat med Johannes Kylonis' död den 24 april 1454. Det andra skedet medför så mycket väsentliga både byggnadstekniska och stilistiska skiljaktigheter, att de måste behandlas i ett särskilt avsnitt, ehuru ingen väsentlig tidsskillnad kan åberopas för dess avgränsande. Det byggnadsprogram, som i fortsättningen förverkligas, visar tydligt att det var andra personer som realiserade programmet.

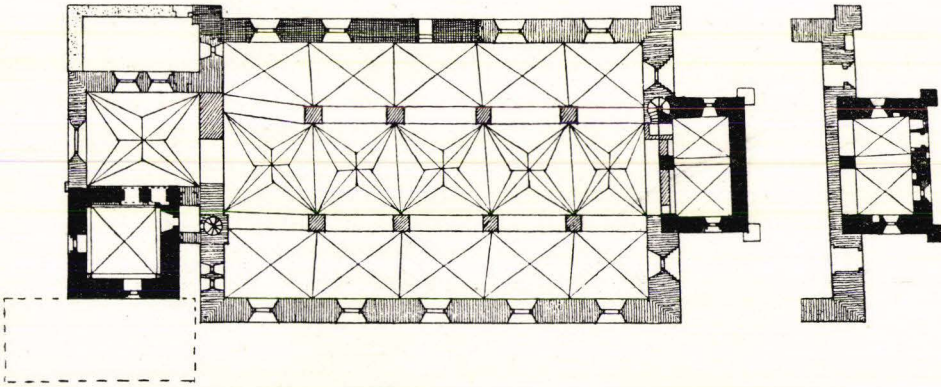

Bild 12. Nädendals kyrka i dess andra skede.

ANDRA BYGGNADSSKEDET.

Det byggnadsskede, som i Nädendals klosterkyrkas byggnadshistoria omedelbart följer på biskop Magnus Tavasts och Johannes Kylonis' död och som jag kallar andra byggnadsskedet, ehuru det icke kan anses finnas någon egentlig tidshistorisk skillnad mellan dessa två byggnadsskeden, tillför kyrkan nya utrymmen och har givit den de ädlare drag i ytter- och innerarkitekturen, vilka vi nu kunna beundra. Detta andra byggnadsskede omfattar munk- eller prästkorets uppförande, långhusets färdigställande i dess slutliga skick, om även med många ändringar i planen, samt en förnyelse av inredningen i den gamla sakristian. Byggnadsprogrammets förverkligande visar, att man därmed strävat till att få utrymme i koret och samtidigt ge kyrkan ett skick, värdigt birgittinernas huvudkyrka i Finland. Vem som varit den egentliga själen och ledaren vid dessa byggnadsarbeten framgår icke av källorna, men som sannolikt bör hållas före att biskop Olaus Magni trots sin avoghet mot klostret haft en betydande del däri. I varje fall skiljer sig detta andra byggnadsskede så mycket från det tidigare skildrade skedet i kyrkans byggnadshistoria, att det är skäl att behandla det som ett avsnitt för sig.

Munk- eller prästkoret.

Planritningen visar den nu ifrågavarande utbyggnadens förhållande till kyrkans stomme samt dess planform (bild 12). Vi se där grunden för en till

kyrkans västgavel fogad byggnad med tre väggar, vilken hade en inre bredd som precis stämde med bredden på kyrkans mittskepp, eller cirka 9,0 m, och var cirka 10,0 m lång.¹ Tidigare forskare ha stått oförstående för dess osymmetriska förhållande å ena sidan till kyrkans västgavel och å andra sidan in-

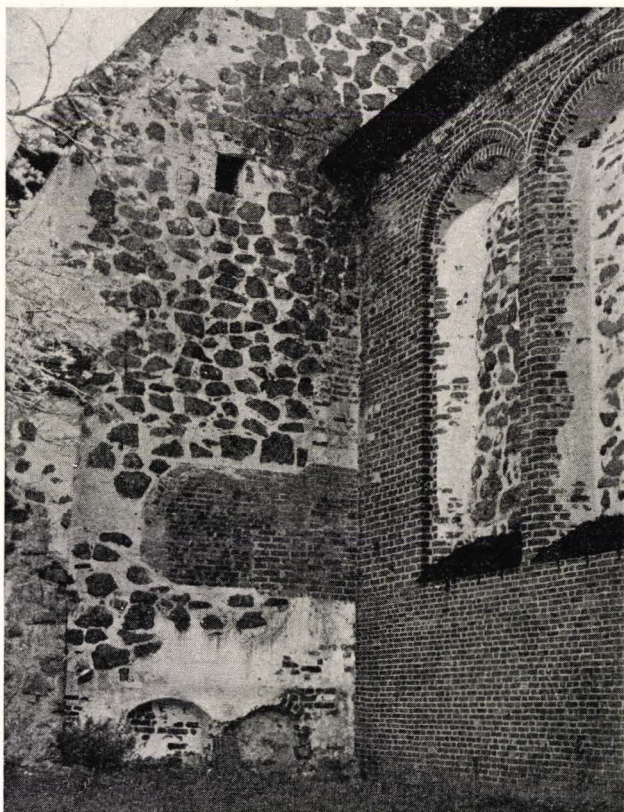

Bild 13. Förbandet mellan munkkorets nordvägg och långhusets västvägg. Foto NM.

vändigt till kyrkans mittskepp, ty den befinner sig cirka 2,0 m norr om mittskeppets längdaxel. Men detta läge får sin förklaring just däri, att söder om koret redan innan detta byggdes befunnit sig en gråstensakristia, som tvungit munkkorets byggare till detta osymmetriska byggnadssätt. Dessutom ingick uppförandet av munkkoret icke i kyrkans ursprungliga byggnadsprogram, såsom vi senare skola se.

¹ Enligt dr Hausens mätningar.

Väggkonstruktion.

Till sin konstruktion skiljer sig denna utbyggnad med avseende på stilen, anmärkningsvärt från kyrkans övriga delar. Redan det byggnadsmaterial som använts, tegel, avviker från det övriga och strider mot birgittinerordens regel att bygga av natursten. Det är omöjligt att utan grävning konstatera huruvida gråstenssockel använts vid byggnadens grundande, men man kan anse det vara tämligen säkert att så varit fallet. Munkkorets ställning i kyr-

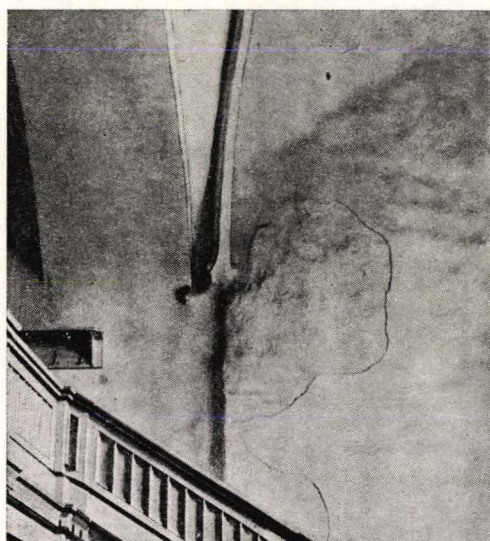

Bild 14. Fogen i nordskeppet mellan långhusets västra och munkkorets norra vägg. Foto NM.

kans byggnadsplan får sin förklaring vid en närmare granskning av dess norra och södra väggmur. Om vi till en början inrikta oss på korets nordvägg, observera vi, att man vid uppförandet av ifrågavarande vägg i koret nödgats riva kyrkans västgavel på detta avsnitt, och väggen skjuter så att säga in i genombrottet, som sedermera nästan till korets höjd ifyllts med tegelmurning, som är i förband med korets nordvägg (bild 13). Tegelmaterialet är i vardera detsamma: 30×15 — 14×9 . Att så faktiskt är fallet bevisas utom av den på yttre sidan synliga tydliga brottytan vid föreningspunkten mellan kyrkans västgavel och korets nordvägg också av den inne i kyrkan på dess västra vägg i norra sidoskeppet synliga fog som beror på detta byggnadssätt (bild 14).

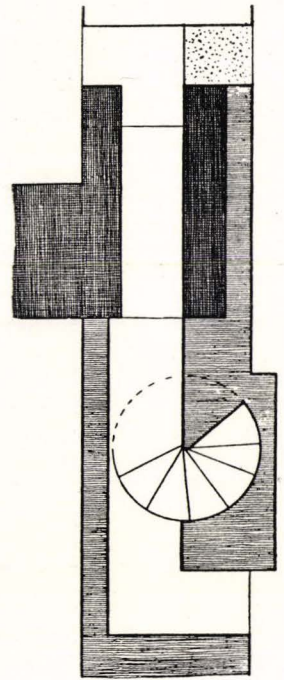
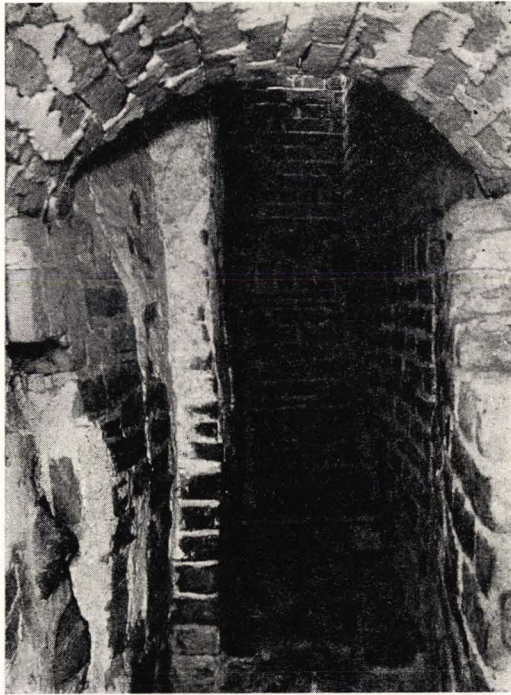

Bild 15. Gången mellan vindeltrappan och korvinden i kyrkans västvägg. Foto NM.

Fogningsförhållandet mellan korets södra vägg och kyrkans västgavel är mera invecklat än förhållandet mellan ovannämnda murar. En granskning av de väggmurar som det nu är fråga om visar, att de nedtill äro i fast förband med varandra, men upptill ungefär i höjd med övre delen av korets södra dubbelfönster pressar sig väggen in i västgaveln. Detta är tydligt synligt i den gång, som förmedlar förbindelsen mellan västgavelns vindeltrappa och korets och kyrkans vindar och varav bifogade foto och teckning torde ge en fullständig bild (bild 15). På gångens östra vägg kan man tydligt iakttaga, att koret har rests till sin fulla höjd, vilket understrykes av kanttegelmurningen i gångens vägg; denna murning är karakteristisk för korets samtliga väggar och har utgjort avslutningsmurning sedan väggarna uppmurats till sin fulla höjd. Detta bevisar att gången för den del därav som stannat innanför korets väggar blivit färdigmurad innan kyrkans västgavel hunnit resa sig till motsvarande höjd. Huru långt ha då byggnadsarbetena på västgavelns södra del framskridit innan munkkorets byggande påbörjades? Svaret på

denna fråga ges av det breda i tegel murade bältet på ifrågavarande gavel i kyrkan; en motsvarighet härtill påträffas icke i kyrkans yttre arkitektur för övrigt (bild 16). Om man närmare granskar denna del av gaveln, observerar man att den till sin nedre del är murad av gråsten, ungefär till en meters höjd

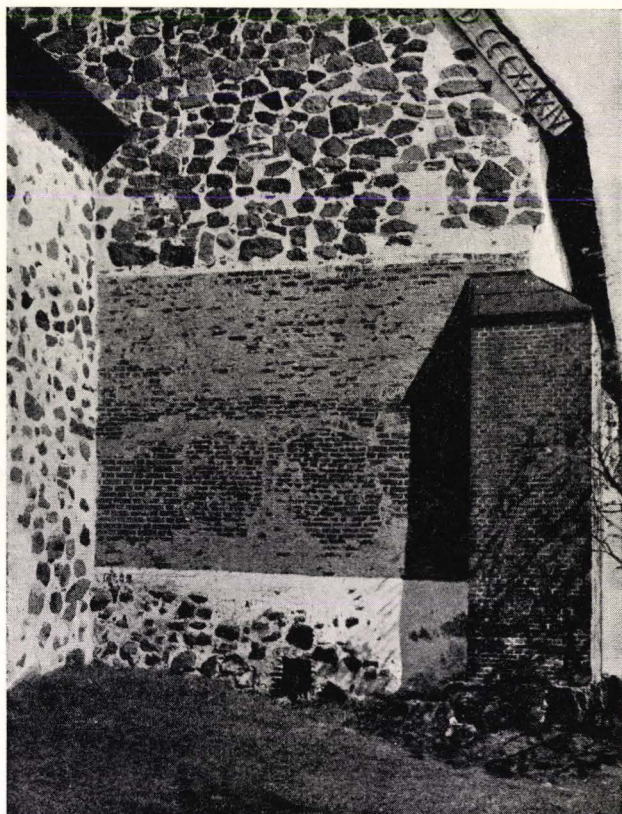

Bild 16. Tegelbältet i kyrkans västvägg, söder om koret. Foto NM.

räknat från den nuvarande markytan. Ovanför denna gråstensvägg börjar ovannämnda tegelmurning, vars begynnelse markeras av en kanttegelmurning och vilken sträcker sig till samma nivå som golvet i den tidigare omtalade gången. Huru förhållandet varit i fråga om det förrådsrum som byggts i samband med munkkorets och tornets murande, kan man sluta sig till med hjälp av vindeltrappan; också här var det på samma sätt, men då trappan byggdes nödgades man riva väggen ända ner till grunden. Murningsarbetena

på västgaveln ha sedan avbrutits i nivå med tegelbältet och korets vägg har rests till sin fulla höjd.

På grund av allt det ovanstående kan man draga slutsatsen, att munkkoret till en början icke alls ingått i kyrkans ursprungliga eller första byggnadsplan, utan dess uppförande har upptagits på programmet då planen ändrats.

Valven.

Bild 17. Rester av korvalvet i korets SO-hörn. Foto NM.

Då koret byggdes lämnades valvfötter på väggarna för välvningen. Ett par konstruktiva drag visa dock att välvningen ej kunnat utföras omedelbart då väggarna nått full höjd. I korets norra vägg påträffade jag en rest av en bjälke som gått tvärs över koret i riktningen norr — söder att döma av den ränna som ännu fanns kvar i västgavelns mur. Då kyrkan brunnit har bjälken till sina övriga delar förstörts. Att döma härav har koret strax då det blivit färdigt och före välvningen täckts med ett sadeltak, vilket också är alldeles naturligt då vi be-

akta att byggnadsarbetena på kyrkstommen ännu icke, såsom vi tidigare sett, avancerat till välvningsstadiet. Man stödes i uppfattningen att korets välvning kunnat utföras först i samband med långhusets välvning av att koret, såsom planritningen bild 12 visar, saknat östvägg då det blivit färdigt. Den murstump, avsedd till östvägg i koret, som befinner sig mellan tidigare nämnda fog och norra pelaren i korets triumfbåge, har man nödgats mura för att få stöd för norra arkadbågen och samtidigt för mittskeppets västra arkadbåge samt korets valv, vilket framgår av planrit-

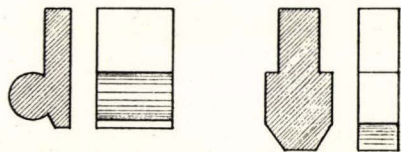

Bild 18. Profiltegel från munkkoret: t.h. ribbtegel, t.v. tegel med stavprofil från valvanfangen.

Bild 19. Triumfbågens översta del på korvinden. Foto NM.

ningen. Först efter denna förberedelse kunde man skrida till korets välvning.

Korets valv ha i samband med byggnadsarbetena på tornet rivits, men med ledning av bevarade lämningar kunna de helt rekonstrueras (bild 17). Valven ha till formen varit stjärnvalv med alla ribbor av femsidiga ribbtegel¹ (bild 18). På väggarna äro utgångslinjerna för valvkapporna märkade med en rundstavsprofil; dessa kallar dr Hausen felaktigt sköldbågar. Valvens ribbknippen i korets hörn ha utgått från en enkel konsol av kantställda och plant ställda tegel. Vid välvningen ha vanliga tegel begagnats och valven ha en tjocklek av ett halvt tegel.

Korets triumfbåge har varit rundbågad och såsom bifogade fotografi visar har en rest av den bevarats på korvinden (bild 19). Triumfbågen är, såsom jag vid en mätning under golvet kunnat konstatera, cirka 460 m bred, och dess södra pelare har utgått omedelbart från korets motsvarande vägg. Den spetsbågade öppning, som är synlig bakom kyrkans orgel och som dr Hausen låtit förvilliga sig att betrakta som triumfbåge, har tillkommit först i samband med välvningen av tornets nedre del, varvid man nödgades igenmura den ursprungliga triumfbågen.²

Bifogade tvärsnitt av koret torde för sin del klargöra dess ursprungliga inre arkitektur (bild 20).

¹ Dr Hausen uppger felaktigt och i överensstämmelse med hans forskningar även professor Rinne, att sidoribborna varit rundprofilerade. Hausen, a. a., s. 24, Rinne, a.a., s. 30.

² Hausen, a.a., s. 24.

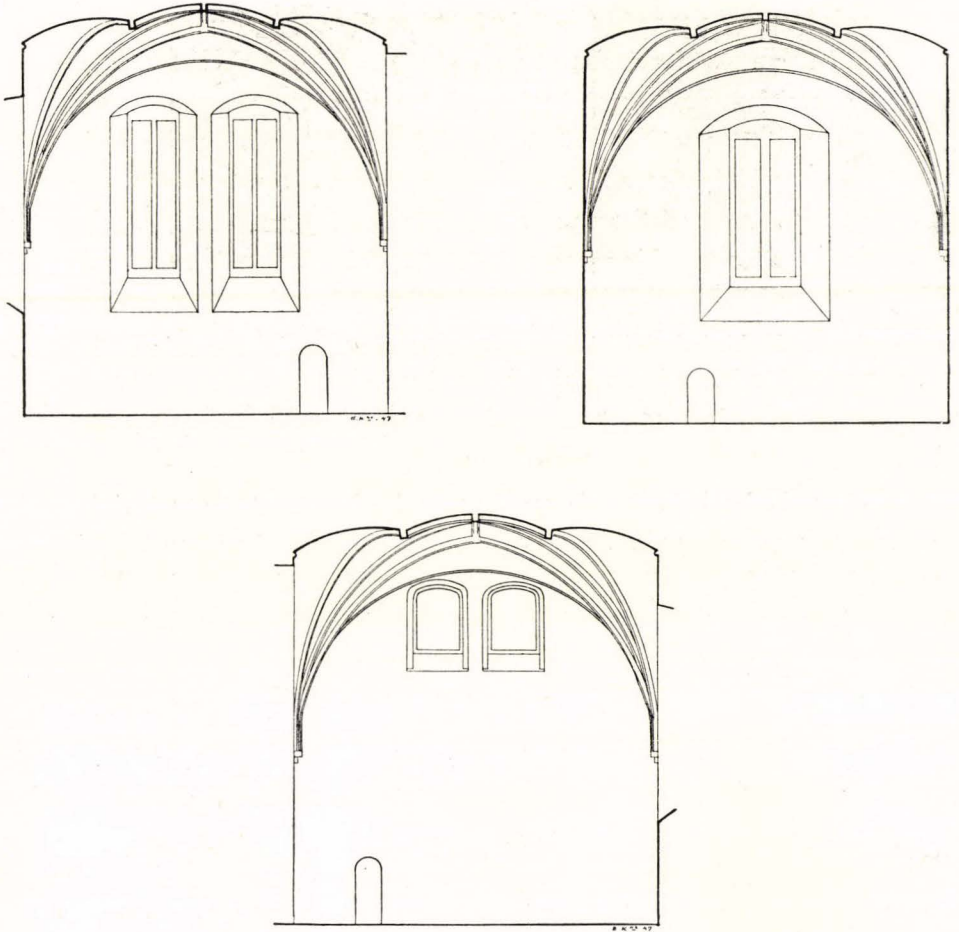

Bild 20. Rekonstruktion och tvärsnitt av koret; upptill: nordväggen och västväggen, nedtill sydväggen.

Fönstren och portalerna.

Korets rundbågade gavelfönster, som befinner sig på cirka 3,30 m höjd räknat från den nuvarande markytan, är 3,60 m brett och 6,00 m högt. Fönsterposterna äro på vardera sidan sneda, vadan en inre bredd på 2,00 m återstår. Själva ljusöppningen, vars postmurning förstörts vid igenmurning av fönstret, har haft rektangelform och varit cirka 1,60 m bred. Denna bredd på ljusöppningen förutsätter att där funnits åtminstone en mellanpost. Av någon

Bild 21. Munkkorets sydfönster. Foto NM.

dylik återstår dock icke mera några spår. Fönstrets yttre poster ha samma rätvinkliga profil som dubbelfönstren på norra väggen. Gavelfönstrets storlek har synbarligen förbryllat dr Hausen, eftersom han fått den uppfattningen att det i sin ursprungliga form varit mindre och senare utvidgats till sitt nuvarande format.¹ Så är likväl icke fallet, utan fönstret har precis sin ursprungliga form, vilket jag själv på platsen kunde konstatera.

Norra väggens stora dubbelfönster äro likaså rundbågade, de inre och de yttre posterna sneda. Fönstren ha senare igenmurats med natursten, varvid deras innerkonstruktion förstörts. Att deras form stämmer med gavelfönstrets tyder likväl på att också dessa fönsters egentliga ljusöppning varit rektangulär. Fönstrens bredd är 2,40 m och deras höjd 6,00 m. Ytterbågarna ha rätvinklig profil.

Södra väggens dubbelfönster avvika till formen från de ovannämnda (bild 21). Deras bredd är 1,65 m och höjden endast 2,50 m. Posterna äro raka och såväl på utsidan som på insidan finns en rätvinklig profil. Fönstren äro rundbågade. I samband med ombyggnadsarbetena i den söder om munkkoret

¹ Hausen, a.a., s. 24.

belägna sakristian ändrades dess sadeltak till pulpettak, vilket gjorde det nödvändigt att förlägga dessa dubbelfönster relativt högt, deras höjd över den nuvarande markytan är cirka 5,70. Härpå torde det också bero att dessa fönster ha en form som skiljer sig från korets övriga fönster.

De skilda formerna på korets fönster framgå klarare av bilderna.

Två ingångar ha lett till koret, den ena har varit belägen i dess sydvägg, den andra i nordväggen och båda äro från samma tid som själva koret. Den förra, som befinner sig i en 2,25 m bred och 1,20 m djup, rundbågad väggnisch, är 0,90 m bred och likaså rundbågad. Den senare är även rundbågad och 0,70 m bred. Huruvida också den befunnit sig i en likartad större väggnisch som den förra är dock nu omöjligt att konstatera utan att riva igenmurningen; bägge förenämnda dörröppningar äro nämligen numera igenmurade. I vilken mån professor A. Scarins påstående att en dörröppning existerat också i korets västra vägg är överensstämmande med sanningen, måste lämnas beroende av en senare undersökning.¹ Men med beaktande av att man icke vid korets norra och södra dörröppningar kan märka spår av den utvidgning, varom ett kyrkostämmoprotokoll förmäler, skulle jag anse detta påstående sannolikt.²

Korets ytterarkitektur.

Utöver vad jag redan förut nämnt om munkkorets ytterarkitektur, ville jag ytterligare beröra dekoren på dess västra gavel samt väggkonterforterna.

Dekorationsmotivet på korets västgavel har till sina viktigaste delar blivit förstört då dess tak gjordes lägre i samband med byggnadsarbetena på tornet. Denna dekor utgöres nu av en igenmurad rundbågad öppning, som är symmetriskt belägen ovanför gavelfönstret och på vars bägge sidor det funnits två likaså rundbågade väggnischer. Hurudan gavelröstets övre del på sin tid varit förblir beklagligtvis en evig gåta. Men med hänsyn till gavelröstets höjd och förenämnda nischers placering kan det förutsättas, att röstets övre del haft också andra dekorationsmotiv.

Dr Hausen nämner att de strävpelare på västgaveln, som befinna sig på vardera sidan om den nuvarande ingången, skulle härstamma från nya

¹ Hausen, a. a., s. 26, not 1.

² Jäntere, a. a., s. 204.

tiden.¹ Detta är likväl ett misstag, ty en närmare granskning av dem visar, att endast den norra är från senare tid, medan däremot den södra är i förband med korväggen och alltså från samma tid som den. Den norra strävpelaren har tillkommit då den nuvarande västra dörren öppnades till munkkoret i samband med byggnadsarbetena på tornet under 1790-talet, varvid man för symmetriens skull murade en pelare också på dörrens norra sida. I Anders Piimänens skissritning till tornbyggnad har sålunda endast den södra väggkonterforen införts.² Den norra strävpelarens sentida natur bevisas ytterligare av att den är i förband med igenmurningen av gavelfönstret. Vad har då syftet varit med den södra strävpelaren, vars osymmetriska placering icke på något sätt verkat förmånligt på korets västgavels arkitektur? Om vi granska planritningen observera vi att ett tvingande skäl för konterfortens byggande har varit den redan därförinnan söder om koret befintliga sakristian, vars norra vägg stannat inom korets södra vägg. För att stödja den sålunda tillkomna svaga fogen har man varit nödsakad att bygga en yttre stödpelare, ehuru den stör västgavels vackra yttre arkitektur. Denna pelare är icke resultatet av någon tillfällighet eller av byggarens nyck, utan för dess uppförande har funnits ett fullt sakligt skäl.

Tidsbestämning.

Då det blir fråga om när munkkoret blivit färdigt, är det svårt att angiva något bestämt årtal, men om vi beakta Johannes Kylonis' på vårvintern år 1454 inträffade död och den omständigheten att korets uppförande, såsom vi tidigare sett, ej ingick i hans byggnadsplan, bör året 1455 anses som tidsgräns för munkkorets färdigblivande. Härvid bör likväl beaktas att det ännu då var ovälvt. Sina valv fick det först i samband med långhusets välvning i slutet av 1450-talet.

Källorna till korbyggnadens arkitektur.

En jämförelse mellan vad som åstadkoms under vår klosterkyrkas första byggnadsskede och munkkoret ger en utomordentlig bild av den förändring,

¹ Hausen, a.a., s. 24, noten.

² Heikki Klemetti, *Suomalaisia kirkonrakentajia*, s. 109.

som inträffat i byggnadsprogrammet. Den förra periodens byggnader stå med sina tunga gråstensväggar ännu fast på gråstensarkitekturens grund. Det senare är så att säga friare och fäster uppmärksamheten vid den lätthet i formerna som materialet möjliggör och den effekt det erbjuder. Om den förra perioden i sina former bär en prägel av birgittinerandans strävan till enkelhet, är den senare däremot helt fri därifrån.

Samtidigt som vi i korbyggnaden finna tegelarkitekturens samtliga karaktistika, sådana de i utförandet kunna framträda i en byggnad, där byggaren av ekonomiska skäl och av orsaker som ligga i själva byggnaden måste hålla sig inom relativt snäva gränser, påträffa vi där även en mängd detaljer, som göra det möjligt att tillnärmelsevis bestämma den krets inom tegelarkitekturen, från vilken byggaren kommit.

Korets valv och dess yttre arkitektur vittna om en byggare, som varit förtrogen med den baltiska arkitekturen, dess monumentala tegelbyggnader, slott och kyrkor, där man fortfarande följde de traditioner som skapats under Tyska ordens maktperiod. Där hade ett mångdelat nätvalv kommit på modet under 1400-talet, men vid sidan därav bevarades även en mera behärskad valvform, som åtnöjdes med en måttfull indelning av valvytan medelst vanliga ribbor. Den sistnämnda har tillämpats i munkkoret, synbarligen också under inflytande av birgittinerregeln, som förbjöd alltför dekorerade byggnadsformer. I dess valv markerades fortfarande valvfötterna med rundstavsdekor, vilken annars härstammade från ungotiken. Karakteristisk är valvbågarnas regelbundna, välberäknade formgivning och valvens omsorgsfulla tekniska utförande, vilket även framträder i hela byggnadssättet i koret.

Dessa konstruktionsdrag i munkkoret leda nästan automatiskt tanken till att korets byggare varit av baltiskt ursprung. Detta är ej heller alls omöjligt, ty det finns i vår medeltida kyrkoarkitektur inklusive landets huvudkyrka talrika exempel på vad mästare från Baltikum åstadkommit.

Sakristians nyinredning.

I samband med korets uppförande fick också sakristian en ny inredning. Dess forna mellantak av trä ersattes med tegelvalv. Av detta valv återstår numera för våra blickar ingenting annat än en del vittnesbörd, som låta oss

sluta oss till att det existerat. Sådana äro lappningsmurningen i munkkorets södra yttervägg samt resten av en pilaster i sakristians nordöstra hörn.

Av byggnadstekniska skäl har man nödgats utföra sakristians välvning i samband med korets uppförande. Som av planritningen bild 12 framgår har sakristians norra vägg kvarblivit s. a. s. som fyllning i korets södra väggmur. Dess innervägg har likväl icke reveterats med tegel såsom det ser ut att ha skett på den sida som vette mot koret, utan man har för att bära upp korets yttersta tegelmurning byggt en sköldbåge, vilken samtidigt bildat valvfot för sakristians valv. Att så verkligen varit fallet bevisas av den tidigare omtalade lappningsmurningen på munkkorets sydvägg. Då det blev nödvändigt att i samband med tornbyggnadsarbetena på 1790-talet riva sakristians valv och väggmurar, rasade naturligtvis yttermurningen på korets sydvägg som var beroende av sköldbågen och i samband med dessa arbeten förlorade sitt stöd. För att täcka den sålunda uppkomna fula brottytan och samtidigt hindra ytterligare ras lappades väggen med murning i natursten och tegel.

Ett annat vittnesbörd om att valven existerat är en rest av en tegelmur i sakristians nordöstra hörn, som numera förvittrat, men om vilken man kan sluta att den ursprungligen haft en rätvinklig form och ett mått på cirka 0,50 m. Dess ändamål kan icke gärna förklaras på annat sätt än att den är resten av en hörnpilaster. Om vi på nytt granska Hausens grävningsskarta observera vi att han där betecknat sakristians sydöstra inre hörn som en urgröpfung. Också denna kunna vi med hänvisning till det föregående betrakta som resten av en hörnpilaster. Existensen av dessa två hörnpilastrar bevisar, att motsvarande måste ha funnits också i sakristians övriga hörn. Sakristians välvning har sålunda utförts på de av hörnpilastrarna burna valvbågarna.

Det är numera omöjligt att komma på det klara med vilka former det valv haft med vilket sakristian täckts, så fullständigt ha även resterna blivit förstörda i samband med tornbyggnadsarbetena. Som sannolikaste valvform skulle jag likväl betrakta kryssvalvet. Samtidigt med dessa välvningsarbeten har vattentaket över sakristian ändrats till pulpettak; denna ändring bekräftas, utom av de södra parfönstrens placering i munkkoret, även av förstugans takkonstruktion, såsom vi senare komma att se.

Men sakristian har underkastats också andra förändringar sedan den från sin ursprungliga uppgift som sakristia för träkyrkan övergått till att göra motsvarande tjänst i anslutning till munkkoret. Det är här närmast fråga

om ändringar i fönster- och dörröppningar. Östväggens fönster har, efter det långhusets västvägg blivit färdig, på grund av dennas närhet förlorat sin betydelse som ljusgivare, varför det igenmurats. Likaså har den södra dörren blivit onödig. Härvid har man troligtvis förfarit så, att nämnda dörr förvandlats till fönster och möjligen har ett fönster öppnats också i västra väggen. Den enda dörröppning, som blivit kvar i sakristian, är den ingång som öppnats i östra väggen bredvid nordöstra hörnpilastern; lämningar av norra posten vid denna ingång äro fortfarande synliga. Placeringen av denna dörr verkar underlig och beror på vissa omständigheter i kyrkans konstruktion. Förklaringen ges genom en del konstruktiva drag i den s.k. förstuga, som kvarblivit mellan kyrkans västgavel och sakristian. Vi övergå därför nu till att behandla denna.

Den s.k. förstugan.

Enligt dr Hausens grävningskarta har mellan kyrkans västgavel och sakristian kvarblivit en cirka 2,00 m bred gång, vilken i söder sträcker sig till långhusets sidovägg åt detta håll. Professor Rinne anser i sin undersökning, att denna gång i sin helhet är en förstuga.¹ På kyrkans västgavel finnas likväl lämningar av konstruktioner, vilka giva en annan uppfattning om förstugans omfattning än den som professor Rinne fått. Om vi granska den öppning som gjorts intill västgavelns vindeltrappa — öppningen befinner sig cirka 5,00 m från den nuvarande markytan — observera vi där en tydlig återstod av en takbjälke som gått snett i västgavelns tegelmur ovanför nämnda öppning (bild 22). Något spår av detta bjälkhål kan dock icke mera iakttagas i den del av västgaveln som stannar utanför södra väggen i sydsidans förrådsrum (V). Under sådana omständigheter måste ytterväggen till detta rum, i vars vattentakskonstruktion takbjälken ingått, ha legat där förrådsrummets sydvägg är belägen, men rivits för att bereda plats för denna. Förstugan har sålunda blivit relativt kort. Härför talar också, att om taket hade fortsatt förbi denna vägg, skulle de numera igenmurade dubbelfönstren på västgavelns södra del ha hamnat under detsamma. Men också själva genombrottsöppningen lämnar bekräftelse. På dess plats har ursprungligen befunnit sig en smal rundbågad dörröppning, vilken förmedlat förbindelsen från vindeltrappan via förstugans vind till sakristians vind — en tydlig lämning av

¹ Rinne, a.a., s. 131.

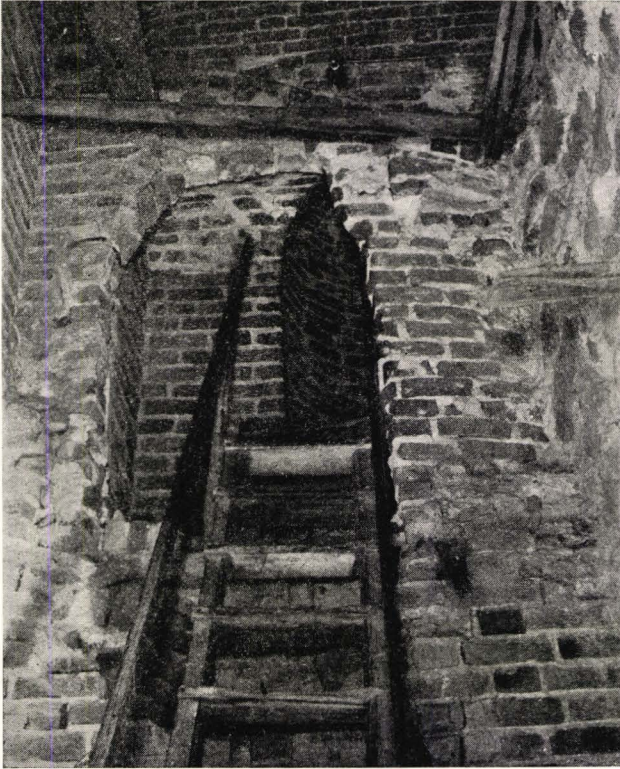

Bild 22. Den sneda rännan för en takbjälke ovanför den nya öppningen till spiraltrappan och en rest av den gamla öppningens valv, bevarad vid den norra posten. Foto NM.

bågmurningen har fortfarande bevarats (jfr bild 22). Professor Rinne ställer den 0,65 m breda och 1,95 m djupa gång, på vars västvägg ovannämnda dörröppning har varit belägen, i samband med ett lektorium.¹ Denna hans uppfattning är likväl fullständigt oriktig, ty gångens bakvägg hör till det ursprungliga murverket och är i förband med dess sidoväggar, varför det icke finns någon möjlighet till att en igenmurad gång lett tvärs genom västgaveln till kyrksalen och ej heller till att ett lektorium existerat. Den smala gång, som utgått från vindeltrappan och varom nu är fråga, har byggts endast för att underlätta förbindelsen till den dörr som leder till vindarna. Allt det ovan sagda torde vara nog för att bindande bevisa att professor Rinnes teori om existensen av ett lektorium måste anses vara helt gripen ur luften.

¹ Rinne, a.a., s. 132.

Men den omständigheten, att förstugans längd icke stämt med dr Hausens karta, bevisas också av den märkvärdiga placeringen av sakristians dörröppning, ty det hade varit naturligare att placera denna mera mitt på väggen. Man kan icke finna någon annan förklaring till placeringen än att förstugan måste ha slutat vid förrådsrummet V:s södra vägg, varvid dörröppningen får ett centralt och mera ändamålsenligt läge. Förstugans mellantak har varit ett bjälktak av trä, ty inga tecken som tyda på välvning kunna iakttagas i munkkorets och västgavelns väggar på dess plats. Vattentaket har varit ett pulpettak med samma riktning som det tak sakristian fick vid ombyggnaden. Från förstugan har löpt en gång som förenat sig med den gång som kommit från munkkonventet.

Kyrkans långhus.

Då vi i det föregående iakttagit huru de till kyrkans långhus anslutna byggnaderna uppförts och ombyggt, har själva långhusets utveckling på sätt och vis blivit förbigången, ehuru jag nödgats beröra den för att belysa dessa byggnaders tillkomsthistoria. Byggnadsarbetena på långhuset ha likväl samtidigt varit i gång, men deras framskridande har störts av utbyggnadernas uppförande och de därav föranledda ändringarna i byggnadsplanen. Om vi taga itu med att analysera problemet, hurudan den ursprungliga byggnadsplanen för långhuset varit, komma vi till en rektangulär form, vilken omfattar dess nuvarande grundplan och som enda planerad utbyggnad hade det östra koret, vilket skulle ha stått i förbindelse med kyrksalen genom arkadöppningar. Detta östra kor i två våningar var avsett som klosterkyrkans nunnekor; den nedre delen skulle ha varit platsen för altaret för de främmande prästerna och den övre delen för nunnekonventets altare. Under den efter Johannes Kylonis' död följande andra byggnadsperioden ändrades den av honom angivna byggnadsplanen ganska radikalt. Vi ha i det föregående sett, att arbetena på långhuset på hans tid redan hunnit relativt långt och följde en plan med en rektangulär kyrksal utan tillbyggnad i väster. Trots detta upptogs nu på byggnadsprogrammet uppförandet av ett särskilt präst- eller munkkor, ehuru detta arbete krävde ökade kostnader, emedan man nödgades riva kyrkans redan delvis färdiga västra vägg för att bereda plats för koret. Det viktigaste motivet för munkkorets byggande har sannolikt varit att man

ville ge ökat utrymme åt högkoret. En bidragande faktor var säkert, att Vadstena klosterkyrka togs till närmaste förebild. Johannes Kylonis hade i sitt byggnadsprogram av ekonomiska skäl nödgats vara anspråkslösare för att kunna genomföra programmet. Därför måste han avstå från allt som icke oundgängligen behövdes. Det är också mycket sannolikt att munkkorets byggande är resultatet av en donation, om vilken dock ingen anteckning bevarats i urkunderna.

Som en indirekt följd av munkkorets uppförande måste man betrakta den ändring i byggnadsplanen, som detta föranledde med avseende å nunnekoret. Det ser nämligen ut som om byggnadsarbetena på långhuset före munkkorets uppförande skulle ha framskridit längre i dess västra än i dess östra del. Nu började man höja också den sistnämnda delen i motsvarande grad, varvid väggen i långhuset murades ända upp till planet för det nuvarande altaret eller golvet i nunnekorets andra våning. Följden härav var att de nedre arkadöppningarna täcktes igen och att hela nedre delen fick ett annat bruksändamål, såsom vi senare komma att se. Däremot behöll den övre delen fortfarande sitt ursprungliga ändamål som nunnekor. Vilka motiven varit till denna ändring i byggnadsprogrammet är svårt att sluta sig till utan grundliga undersökningar baserade på grävningar, men munkkorets byggande torde ha sin andel i saken.

Att övre våningens arkadöppningar fortfarande lämnades öppna gav anledning till en vid, spetsbågad väggfördjupning av mittskeppets bredd, som på detta avsnitt av väggen bildar stöd för östgaveln och valven. Nunnekorets vind har varit öppen, ty dess sydvägg är icke på denna höjd i förband med östgaveln, utan skjuter in i denna såsom man på vinden kan konstatera.

Då vi iakttaga långhusets fortsatta utveckling och de ändringar i byggnadsprogrammet som där skett, utgör östgavelns vindeltrappa en fästpunkt. Trappan har redan tidigare varit på tal, varvid jag nämnt att framför den finns en 0,80 m bred och 1,00 m djup förstuga. I dennas bakre vägg befinner sig den egentliga dörröppningen till trappan. Dörrens gångjärn ha bevarats i västra posten samt en märkla i den östra; dessas placering bestämmer å ena sidan den riktning i vilken dörren öppnats och å andra sidan det håll från vilket det varit meningen att komma in i trappan. Observerar man detta så finner man att trafiken var avsedd att gå från nunnekoret. Jag har redan tidigare nämnt, att förstugans sydvägg icke är i förband med korets vägg och

att dess västra vägg icke är i förband med bakväggen. Enligt den ursprungliga planen var trappen alltså avsedd att utan förstuga utmynna direkt i planet framför densamma. Då långhusets uppförande fortsattes har emellertid åter en ändring i planen ägt rum; orsakerna till denna framgå vid en granskning av vindeltrappans konstruktiva egenheter. Från förstugan fortsätter trappan som vindeltrappa rakt uppåt till höjden av korets vind, på vilken nivå en gång utgrenar sig från trappan till vinden. Emedan korbyggnaden är äldre än trappan har man på denna punkt delvis nödgats riva korets norra vägg för att kunna bygga den sneda gången. På grund av det trånga utrymmet har gångens norra vägg dragits något utåt. En följd av den ovan beskrivna konstruktionen hos gången har varit, att dess yttre vägg är i förband med kyrkans östgavel. Från gångens nivå fortsätter vindeltrappan inne i östgaveln som en rak trappa i nordlig riktning och utmynnar i en välvd gång. Härifrån har en rundbågad öppning lett till kyrkans vind och en annan direkt ut. Gångens golv ligger cirka 30 cm lägre än den öppning som leder ut. Den till vinden ledande dörröppningen är 0,80 m bred eller lika bred som den andra öppningen. Det rundbågade valv som täcker öppningen är bredare än själva öppningen, vadan dess norra fot icke vilar på dörröppningens norra post. Detta tyder på att välvningen skett först något efter det dörröppningens poster färdigmurats. Men i denna dörröppning observeras också andra säregenheter. Sålunda har dess nedre del redan under medeltiden igenmurats till cirka 0,70 m höjd. Ursprungligen har öppningen alltså varit avsedd att i nivå med gången utmynna direkt på vinden, vilket tyder på att det ursprungligen var meningen att täcka långhuset med lägre valv, men då välvningen utfördes ha de gjorts högre. Att så verkligen varit fallet, kunna vi se av spår i långhuset på dess norra vägg, där man skönjer märken av anfang för en lägre välvning. Men det ovanstående förklarar också det ändamål, för vilket östgavelns trappa ursprungligen planerats och byggts. På vindsidan finns nämligen på vardera sidan om dörröppningen stora rundbågade nischer, vilka uppenbarligen avsetts som förvaringsskrubbar. Deras placering här kan knappast förklaras på annat sätt än att det enligt den ursprungliga planen var meningen att ovanför nordöstra valvet bygga en sakristia. Ett ytterligare stöd för detta antagande ger den lodräta fog som man på detta ställe kan iakttaga på utsidan av kyrkans norra vägg, den kan med fullt skäl förklaras vara ett spår av en fönsterpostmurning (bild 23). Dess placering är icke omöjlig, då vi beakta att det

[Bild 23. Nådendals kyrkas nordfasad. Uppmätning av A. Aalto i Tekniska högskolans arkiv

ursprungligen var meningen att göra välvningen lägre. Avsikten var alltså att på kyrkans nordöstra valv uppföra en sakristia, vars fönster skulle ha varit beläget på norra väggen och till vilken tillträdet skulle ha skett genom förmedling av vindeltrappan från nunnekonventets kor. Man har likväl avstått från planen, synbarligen av den orsaken att munkkorets välvning framtvang en höjning också av kyrkans valv. Denna plan till placering av sakristian förklarar även syftet med östgavelns vindeltrappa, ty den kan knappast ha planlagts bara för att tjäna som passage till nunnekorets och kyrkans vindar, eftersom en förbindelse till den sistnämnda redan fanns i västgaveln. Dess syfte har närmast varit att förmedla förbindelsen mellan den på vinden planerade sakristian och nunnekoret. Vad beträffar gångens yttre öppning torde den i den ursprungliga byggnadsplanen böra ställas i förbindelse med en yttre

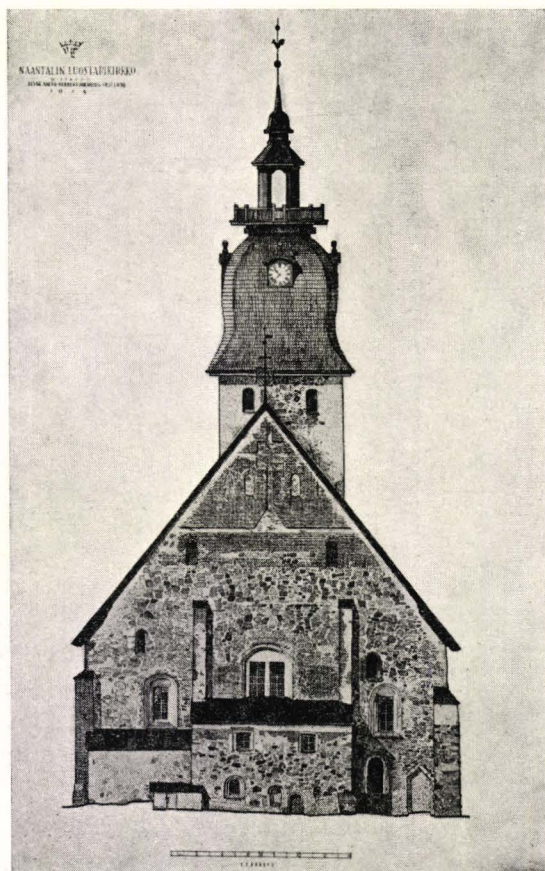

Bild 24. Kyrkans östfasad. Uppmätning av A. Aalto i Tekniska högskolans arkiv.

predikstol, då framför den bort finnas en av bjälkar uppburen plattform. Planen att placera en sakristia på kyrkans vind har tryckt sin prägel också på östgavelns yttre arkitektur, ty till följd därav ha nämnda gavelns norra fönster och den yttre glugg som befinner sig ovanom fönstret placerats betydligt lägre än motsvarande södra fönster och glugg. Detta har brutit den symmetri som i övrigt råder på östgaveln, vilket knappast skulle ha skett utan avsikt (bild 24).

Den ändring som ägt rum i byggnadsplanen framkallade också ändringar i nunnekonventets kor. I sakristians nordvästra hörn observera vi resterna av en pelare av ett tegels tjocklek, som utgått från det förhöjda planet i hörnet

och som befinner sig vid sydväggen till trappans förstuga och sträcker sig upp till arkadbågens övre del (jfr bild 9). Denna pelare är synlig också på förstugusidan och bevisar att trafiken till trappan nu har letts från nunnekonventets kor, varför alltså även förstugan i anslutning till trappan byggts först i samband med dessa arbeten. Det har icke varit meningen att med en dörr stänga den sålunda uppkomna oregelbundna delen av arkadbågen och den av pelaren begränsade öppningen, utan den har förblivit öppen och den egentliga dörren har befunnit sig på sin förra plats i förstugans bakre vägg. I samband med ändringsarbetet ha arkadöppningarna murats igen. Men emedan det varit nödvändigt att från koret kunna komma även till långhuset, måste där ha funnits även en annan dörröppning. Elmgren nämner i sin undersökning bl. a.: »Men på andra sidan altaret, således åt sydöstra hörnet till, finnes också en liten dörröppning högt uppe i muren.»¹ Existensen av denna dörr har hittills betvivlats, men den bekräftar vad jag tidigare sagt om korets andra dörr, nämligen att den till långhuset ledande dörröppningen placerats ungefär på motsvarande plats i den igenmurade södra arkadöppningen som den öppning i nordvästra hörnet vilken lett till vindstrappan. Emedan den varit synlig inåt långhuset, har den fått formen av en regelbundet välvd dörröppning. Syftet med dessa ändringsarbeten var att förvandla nunnekolet till den sakristia, som det ursprungligen var meningen att bygga på kyrkvinden, och det förlorade härigenom sitt ursprungliga syfte som nunnekor.

Vi ha i det föregående sett, att långhuset under den tid bygget pågått underkastats mångahanda förändringar och att byggnadsplanen ofta ändrats innan det nått till välvningsstadiet. Ett väsentligt drag i utvecklingen synes ha varit, att den norra delen rest sig snabbare än den södra. För detta finna vi en naturlig förklaring i att de till nunnekonventet hörande byggnaderna uppfördes samtidigt; från dem måste man få förbindelse direkt till kyrkan och dess nunneläktare. Den dörröppning som förmedlat förbindelsen har varit belägen på mittersta fönstrets plats på norra väggen.² Denna samtida byggnadsverksamhet i nunnekonventet torde också förklara de stödbågar som synas på yttre sidan av norra väggens östra del nedtill; på dem vilar väggen. Professor Rinnes påstående att deras syfte varit att få kyrkan i öst-västlig riktning förefaller ganska naivt, ty knappast hade man skridit till ett så

¹ Elmgren, a.a., s. 28.

² Elmgren, a.a., s. 27.

stort arbete för en halv meters skull, då riktningsfelet också därefter var mycket märkbart.¹

Valven.

Långhusets relativt stora inre bredd krävde stöd för valven i två rader och därför måste man först i kyrkan bygga 8 pelare, 4 i vardera raden. Grunden för pelarna, vilkas genomskärning är cirka 1,25 m i kvadrat, är av natursten. Uptill förbundos pelarna i samma rad med varandra genom spetsbågiga arkadbågar, vilkas bredd är densamma som pelarnas, samt en dem förenande övre vägg, som i samma tjocklek som bågarna reste sig över dessa. Dessa övre väggar av tegel förseddes på vardera sidan med vederlag för valven, vilka att döma av bevarade rester fingo en tjocklek av ett halvt tegel. Jag har redan tidigare på tal om munkkorets valv nämnt, att man innan arkadbågarna byggdes måste mura den korta murstump som bildade nordpost för triumfbågen och samtidigt stöd för norra sidoskeppets västra arkadbåge. Men östra väggen måste före välvningen förstärkas och stödas utifrån med enkom byggda strävpelare. Dessa murades av tegel på östra korets södra och norra vägg; det stöd de gävo väggen var verkligen nödvändigt, ty den hade blivit tunnare än annorstädes genom den spetsbågade fördjupning som murats på mittskeppets plats. Dessutom fanns vid långhusets hörn gråstenskonterforter, utom på sydsidan.

Då förenämnda arbeten blivit färdiga kunde man börja bygga själva valven. De ha likväl senare, på 1860-talet, såsom tidigare nämnts, blivit fullständigt ombyggda, utom norra sidoskeppets västra valv, som är ursprungligt. Om man jämför resterna av mittskeppets västra valv med det förenämnda, kan man sluta sig till att valvkuporna i mittskeppet rest sig högre än i sidoskeppen. Denna höjdskillnad har berott på den större spännvidden hos mittskeppets valv. Valven fingo i mittskeppet formen av enkla stjärnvalv och i sidoskeppen formen av kryssvalv. Huruvida valvribborna utgått från speciella konsoler och hurudana dessa varit, är omöjligt att konstatera utan en noggrannare undersökning.

---

¹ Rinne, a.a., s. 129.

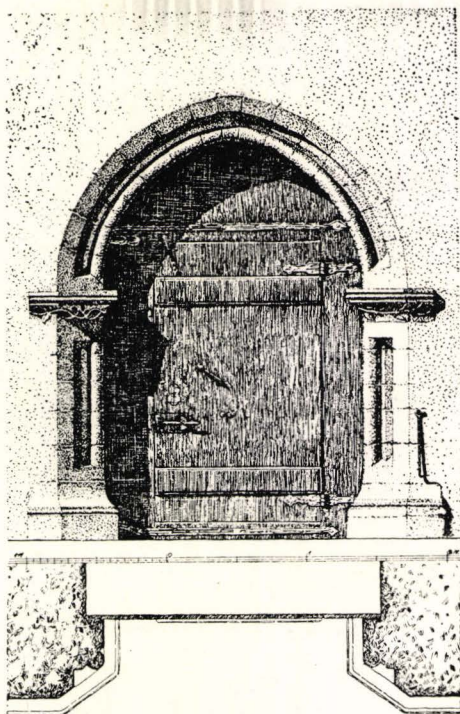

Bild 25. Sydportalen i kyrkans östfasad. Efter Hausen.

Fönstren och portalerna.

Den fönsteranordning som ursprungligen förverkligades i långhuset har på några undantag när bevarats till våra dagar. Östgavelns korfönster och de båda sidoskeppens fönster ha bevarats bäst i sitt ursprungliga skick. Korfönstret är rundbågigt, försett med en mellanpost av tegel och med vinkelprofil. Dess ljusöppningar ha varit rektangulära. I yttre fönsterposten finnas två rätvinkliga profiler. Sidoskeppens fönster äro likaså rundbågade, de egentliga ljusöppningarna rektangulära. På grund av det oregelbundna murnings-sättet i gaveln — den lutar nämligen inåt — finns det i fönsterposterna nedtill fem men upptill endast två rätvinkliga profiler.

Fönstren i långhusets norra och södra väggar ha förstörats under nya tiden, ty Const. Petri Olavi nämner »qwämelika formaa j länkdin oc ekki wtan ena alin j breddine mällan postanna». Det mellersta av norra väggens fönster

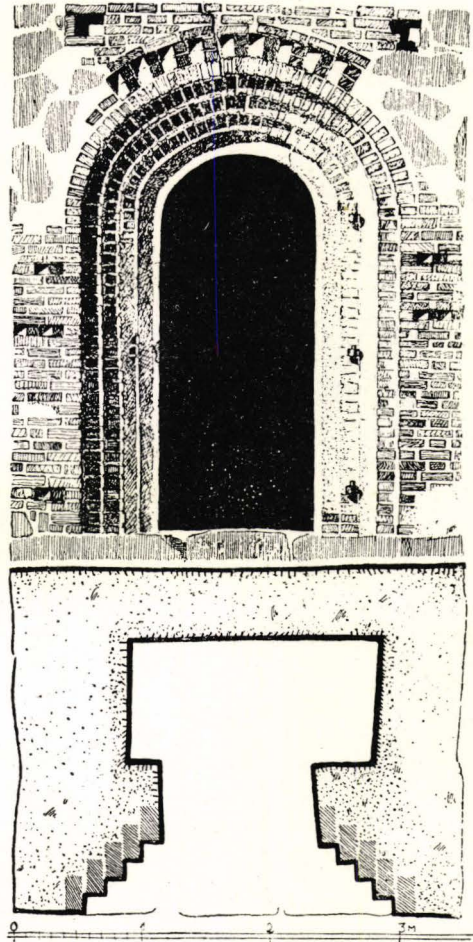

Bild 26. Nordportalen i kyrkans östfasad. Efter Hausen.

har på 1860-talet öppnats på samma plats som den forna dörröppningen som ledde från nunnekonventet till nunneläktaren.¹

På västgaveln har i norra sidoskeppet funnits ett rundbågat fönster och i södra sidoskeppet rundbågade dubbelfönster. De ha likväl vid reparationsarbeten i kyrkan under nya tiden igenmurats. Syftet med dessa fönster har närmast varit att giva ljus åt altarna i högkoret.

I långhuset ha alltså sammanlagt funnits 15 fönster, varav på östgaveln 3, på västgaveln 3, på norra väggen 4 och på sydväggen 5.

¹ Jäntere, a.a., s. 227.

På östgaveln finns en portal i vardera sidoskeppet. Dessutom har kyrkan också haft ingångar under norra sidoskeppets västra fönster, södra sidoskeppets östra och västgavelns dubbelfönster. Enär jag likväl kommer att beröra dem närmare i samband med kyrkans medeltida inredning, inskränker jag mig här till att endast nämnda dem.

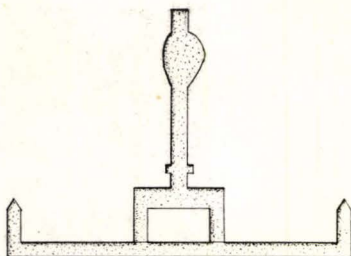

Bild 27. Västgavelns blände.

Södra portalen, kyrkans vackraste minne från klostertiden, har på yttre sidan en spetsbågad kalkstensinfattning, som är 1,85 m bred och 3,00 m hög. På kapitälerna ha sirliga bladslingemotiv huggits i relief. Bifogade bild torde ge den bästa uppfattningen om portalen (bild 25). Till sin stil påminner portalen om Åbo domkyrkas norra portal. Jag har icke funnit någon full motsvarighet till den, men utförandet tyder ganska klart på en baltisk mästare. Den har under klostertiden varit den s.k. »förlåtelsens port» och utgjort ingång för de gudstjänstbesökare, vilka icke tillhörde klosterpersonalen.

Norra sidoskeppets portal är enklare än den ovannämnda och mindre till måtten: 1,25 m bred samt i mitten upp till toppen av den täckande rundbågen 2,90 m hög. Posterna ha murats av tegel och de ha på utsidan som dekoration 5 rätvinkliga profiler (bild 26). Ovanför rundbågen befinner sig som dekoration en tandad fris, liknande dekorationer finnas även på de yttre posterna. Denna dörröppning igenmurades i samband med reparationsarbetena i kyrkan på 1860-talet.

Trösklarna i båda de ovannämnda dörröppningarna befinna sig på samma höjd. Då de ligga cirka 1,60 m högre än den nuvarande markytan, måste det på sin tid ha funnits trappsteg utanför dem.

Gavelröstena.

Omedelbart efter det valvet blivit färdiga har kyrkan fått sina gavelrösten. Nådendals kyrkas gavelrösten äro så till vida säregna, att man icke kan finna någon fullständig motsvarighet till dem i vårt eget land och icke heller i andra länders kyrkor. De böra närmast anses vara självständiga byggnadsprodukter tillkomna i visst syfte, och de ha utövat inflytande på andra kyrkor i vårt land.

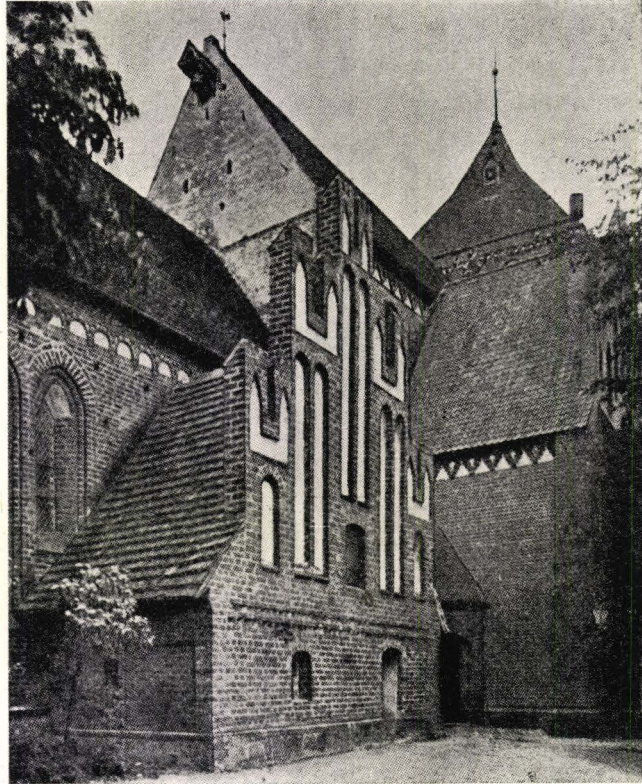

Bild 28. Teterow kyrkas sakristia. Efter Kunst- und Geschichtsdenkmäler d. Grossherzogthums Mecklenburg-Schwerin V.

Västgavelns dekoration (bild 27) utgöres av ett vågrätt band, vars bägge ändrar böjas rätvinkligt uppåt och sluta i en smal spets. Vid dess mitt finns en bandrektangel, från vilken ett band stiger lodrätt uppåt, slutande i en figur som har formen av en oregelbunden oval. Någon motsvarighet till detta ornament, om vilket dr Hausen använder uttrycket »egendomligt, dock klumpigt»,¹ finner man ej annorstädes. Visserligen finns på Teterows kyrkas f.d. sakristias gavel (bild 28) ett gammalt ornament som slutar med likartade smala spetsar, men någon annan likhet föreligger icke.² Men tillkomsten av det dekorativa ornamentet på västgaveln torde få sin förklaring, om vi granska

¹ Hausen, a.a., s. 17.

² Die Kunst- und Geschichtsdenkmäler des Grossherzogthum Mecklenburg-Schwerin Bd V, s. 7.

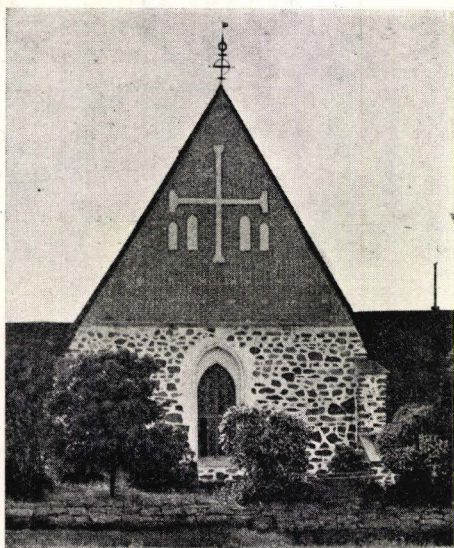
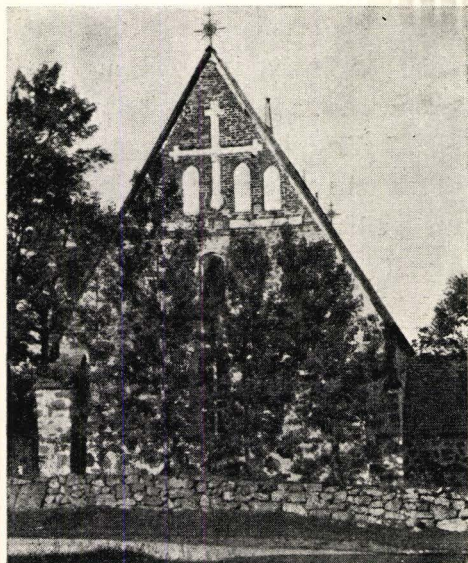

Bild 29. Masku och Tövsala kyrkors västgavlar. Foto NM.

det med tanke på att det hör till jungfru Marie-kulten. Nådendals klosterkyrka var ju avsedd att byggas till jungfru Marias, den heliga Annas och den heliga Birgittas ära. Om vi nu närmare undersöka ovalen i det lodräta bandets övre del, observera vi, att dess oregelbundna södra parti icke kunnat tillkomma genom ett byggnadsfel, utan måste vara avsiktligt, så regelbundet är det murat. Härvid ställes man närmast inför frågan huruvida icke ett tvingande skäl till den oregelbundna formen varit, att man avsett att i denna oval antingen måla eller som skulptur placera en bild av jungfru Maria, varvid Jesusbarnet på jungfru Marias vänstra arm framtvingit en oregelbundenhet på södra sidan av ovalen. På detta tyder också oregelbundenhetens form. Några lämningar som bevisa att bilden existerat ha icke bevarats, ty figurens botten har förvittrat ganska svårt. På grund av det ovan anförda kunde den rektangulära figuren under det lodräta bandet förklaras som ett altare och de spetsiga figurerna på sidorna som stöttstolpar i nunneläktarens balustrad, vadan västgavelns dekorativa ornament i sin helhet skulle symbolisera nunnekonventets jungfru Marie altare utåt.

Östgavelns dekoration (bild 24) utgöres av ett vågrätt band, från vilket ett kors reser sig; korsets nedre del har utvidgats triangulärt och korsarmarnas skärningspunkt till en kvadrat. Under tvärarmarna finnas på var sin sida

Bild 30. Nådendals brödrakonvents sigill. Efter Hausen.

om korsets lodräta del två rundbågade fördjupningar. Dessa fördjupningar kunna leda till en jämförelse av gaveldekorationen med gavelornamenten i Töfsala och Masku kyrkor (bild 29), men någon motsvarighet till själva korsets form finner man icke. Det bör anses vara ett birgittinskt ornament. Om vi jämföra formen på östgavelns kors med det kors som framträder på Nådendals brödrakonvents sigill på bild 30, observera vi att det förra lätt kunnat utvecklas ur det senare. På gaveln har korset av tekniska skäl dock icke kunnat utföras alldeles likartat, utan man har varit nödsakad att förvandla cirkeln till en kvadrat och göra korsarmarna raka. Den triangulära utvidgningen i korsets nedre del symboliserar för sin del de sex trappstegen i högkoret. Denna birgittinska ornamentik har framträtt också annorstädes i kyrkan, vilket bevisas av ett tegel av ett golvtegelns storlek som nu befinner sig på norra väggens övre del nära nordöstra hörnet: detta tegel har på mitten ett birgittinerkors. Teglet har synbarligen ursprungligen hört till altaret och hamnat på sin nuvarande plats i samband med reparationsarbeten i kyrkan.

Dekoren på Nådendals kyrkas gavelrösten bör förty anses vara fullständigt individuell och ansluter sig i fråga om motivet helt till jungfru Marie-kulten och birgittinerornamentiken, och man kan icke finna någon motsvarighet till dessa gavelornament i andra kyrkobyggnader. Byggaren måste här anses ha arbetat helt originellt på basen av vissa givna motiv utan att i högre grad ha sökt inflytelser på annat håll. Det långa bandet med sina uppåtstigande figurer i västgavelns ornamentik tyder dock på en sydbaltisk mästare. Motivet, som senare lånas till andra kyrkor hos oss (St Marie, Lojo, Karis och Pojo kyrkas sakristia), visar för sin del vilket betydande inflytande Nådendals kyrka haft.

Nunnekorets nedre del.

Jag har redan tidigare behandlat de förändringar, som det av biskop Magnus Tavast uppbyggda östra koret underkastades under det andra byggnadsskedet.

Bild 31. Piscinanisch i nunnekoret. Foto NM.

Korets nedre del förlorade i samband härmed sin betydelse som kor och fick ett helt annat bruksändamål. Det inreddes nu till kapell och man kan på grund av väggnischerna på östra, södra och norra väggen, såsom planritningen visar, sluta sig till att där funnits tre altaren. På denna nya användning tyder en piscinanisch (bild 31), som befinner sig innanför södra dörrposten, och den målade dekor, av vilken rester bevarats på kapellets östra vägg. En närmare undersökning av piscinanischen visar, att den gjorts först efteråt, ty i dess fondvägg kan man märka en tydlig brottyta. Kapellet har uppenbarligen avsetts som andaktsplats för personer vilka icke tillhörde klostret, ty det var beläget helt utanför de båda konventsbyggnaderna.

Det andra byggnadsskedet bragte småningom genom många byggnadsavsnitt klosterkyrkan i dess slutliga skick, så att biskop Konrad Bitz hösten 1462 kunde verkställa den högtidliga invigning av klostret som reglerna förutsatte.

Nådendals klosterkyrka som helhet.

Efter att i det föregående ha följt uppförandet av kyrkans skilda delar i den ordning en undersökning av byggnadens detaljer och en jämförelse dem emellan visa, att byggnadsarbetet fortskridit, framlägger jag ytterligare några generella rekonstruktionsritningar som komplettering, samtidigt som jag försöker belysa kyrkobyggnadens tillkomst ur synpunkten av dårådande förhållanden och strävanden.

Första byggnadsskedet.

Under de första åren, då den monumentala klosterkyrkan med därtill anslutna konventsbyggnader planlades och förverkligandet begynte, måste nunnorna och munkarna ha bott i provisoriska trähus. Men när man icke kan tänka sig ett kloster utan en därtill organiskt ansluten kyrka, har man för klostrets regelrätta gudstjänster varit nödsakad att bygga också en anspråkslös träkyrka. Jag har tidigare påvisat, att så verkligen varit fallet. Johannes Kylonis måste anses ha påbörjat utförandet av sin byggnadsplan i träkonstruktion och först småningom kunnat övergå till stenkonstruktion. Detta kan måhända förefalla motsägande, när klostrets förflyttning till Ailosudden uttryckligen motiverades med att jordmånen i Karinkylä i Masku var olämplig för stenhus. Nu bör likväl beaktas, att moderklostret i Vadstena, Pirita (Brigitten) i Estland och de övriga klostren av förhållandenas makt inklusive sina kyrkor måste byggas av trä för att få internerna provisoriskt inkvarterade och för att något avbrott i klostrets verksamhet icke skulle äga rum.¹ Det är sålunda inte alls märkvärdigt, att Johannes Kylonis, då han påbörjade sin byggnadsverksamhet på Ailosudden, använde samma förfaringssätt.

¹ Pirita kloster, Birgittaklostret vid Tallinn 1436—1936, s. 72.

Johannes Kylonis var dessutom tvungen att till en början bygga allt av trä, emedan det uttryckligen säges om hans verksamhet, att han nödgades göra allt *de novo*, och man icke kan tänka sig, att ett kloster skulle ha upprätthållits i Karinkylä i Masku samtidigt med att ett nytt byggdes på Ailosudden. Ett ytterligare bevis är det missnöje hos klosterinternerna med rådande förhållanden, som tar sig uttryck i deras brev till moderklostret i Vadstena.

Då Johannes Kylonis sedan på grund av biskop Magnus Tavasts donation tog itu med att uppföra en stenkyrka för klostret, var det alldeles naturligt, att han av tvenne orsaker ville få först färdiga de byggnader, som donationen gällde. För det första måste han beakta donatorns höga ålder och för det andra var sakristians praktiska ändamål en faktor som pådrev dess färdigblivande. Ordensmästaren Sifrid Lander i Pirita kloster anhåller uttryckligen år 1417, då kyrkan ännu var långt ifrån färdig — byggnadsarbetena på den hade påbörjats år 1411 — om tillstånd att få bygga en stensakristia för att skydda de heliga föremålen, mässkrudarna och andra kyrkliga utensilier mot eldfara.¹ Byggandet av en stensakristia i Nådendal måste förty anses ha skett av samma skäl. Att den byggdes i samband med träkyrkan är alldeles naturligt, när den sistnämnda måste begagnas för gudstjänständamål tills stenkyrkan blev färdig, vilket byggarna visste skulle taga flera år. Det synes redan av praktiska skäl onaturligt att tänka sig, att stensakristian skulle ha placerats annorstädes än i samband med träkyrkan. Dessutom visar träkyrkans placering i närheten av stenkyrkan en tydlig planmässighet, varvid man säkert beaktat sakristians kommande användning, om även ursprungligen icke på det sätt som den senare gestaltade sig — som sakristia för munkkoret.

Den kyrkoplan, som återspeglas i resultatet av vår egentliga klosterkyrkas första byggnadsskede, är så enkel som möjligt, och den kan icke ens anses innebära ett slutligt förverkligande av byggnadsplanen. Om Johannes Kylonis, då han uppgjorde sina planer för den nya klosterkyrkan på Ailosudden, i någon mån haft Vadstena moderklostrets kyrka som utgångspunkt, vilket är tänkbart emedan han själv utgått från dess prästerskap, har han på grund av förhållandenas makt i hög grad nödgats inskränka sig till trängre proportioner. Han har även i huvudsak stannat vid utrymmesberäkningar och allmänna

---

¹ Pirita kloster etc., s. 73.

arrangemang i kyrkobyggnaden och icke vid formfrågor; i de sistnämnda har han tydligt anpassat sig efter den i vårt land rådande gråstensarkitekturen.

Birgitta hade icke för sin klosterorganisation försökt skapa någon i egentlig mening ny kyrkotyp, utan hon valde som klosterkyrka sin tids måhända mest karakteristiska kyrka — en hallkyrka, i vilken allt överflöd och all prakt i allmänhet borde undvikas. Däremot var inredningen, som i birgittinerordens kyrkor bär prägel av liturgisk stränghet, inriktad på ett bestämt mål, reglerad genom detaljerade bestämmelser som Birgitta givit. Själva kyrksalen var noggrant bestämd till sina mått, ehuru reglerna i detta avseende blivit rätt symboliska, ty de ha icke kunnat följas bokstavligt i någon birgittinerkyrka. Enligt Birgittas regler skulle kyrksalen ha fem valv i längdriktningen och tre i tvärriktningen och varje valv skulle bilda en kvadrat på 20 alnar. Denna bestämmelse skulle förutsätta att kyrksalen hade ett inre utrymme av ungefär 60×36 m. För att belysa, huru noggrant detta direktiv följts i moderklostret i Vadstena, må nämnas att kyrksalens inre längd där är 54,50 m och bredden 32,5 m.¹ De av Birgitta stadgade måtten ha alltså icke ens här fullständigt förverkligats i praktiken. Om vi jämföra Nådendals kyrka med Vadstena observera vi, att Johannes Kylonis i fråga om måtten på sin kyrksal nödgats pruta ännu mera, ty de inre måtten i Nådendal uppgå icke till mera än i medeltal $38 \times 23,7$ m, enligt professor A. Aaltos på sin tid utförda mätningar.² Det omfång på golvytan som Johannes Kylonis givit Nådendals kyrka avviker alltså icke mycket från våra största landskyrkors, t.ex. Virmo kyrkas grundareal, och stannar ungefär vid hälften av Vadstena kyrkas utrymme. Nådendals kyrkas första skede vilar sålunda på en helt inhemsk byggnadstradition, vilken endast givits de väsentliga drag som birgittinerreglerna krävde.

Nådendals kyrka saknar i sitt första byggnadsskede samband med birgittinernas normala kyrkoplan. Den mest anmärkningsvärda avvikelser är, att prästkoret bortlämnats ur byggnadsplanen och att nunnekoret placerats vid östgaveln i en särskild korbyggnad. Detta nunnekor vid östgaveln är den del, där Nådendals kyrka under sitt första byggnadsskede mest väsentligt skiljer sig från birgittinerordens övriga kyrkor och till vilken en motsvarighet

¹ Bertil Berthelson, a. a.

² Tekniska högskolans arkiv i Helsingfors.

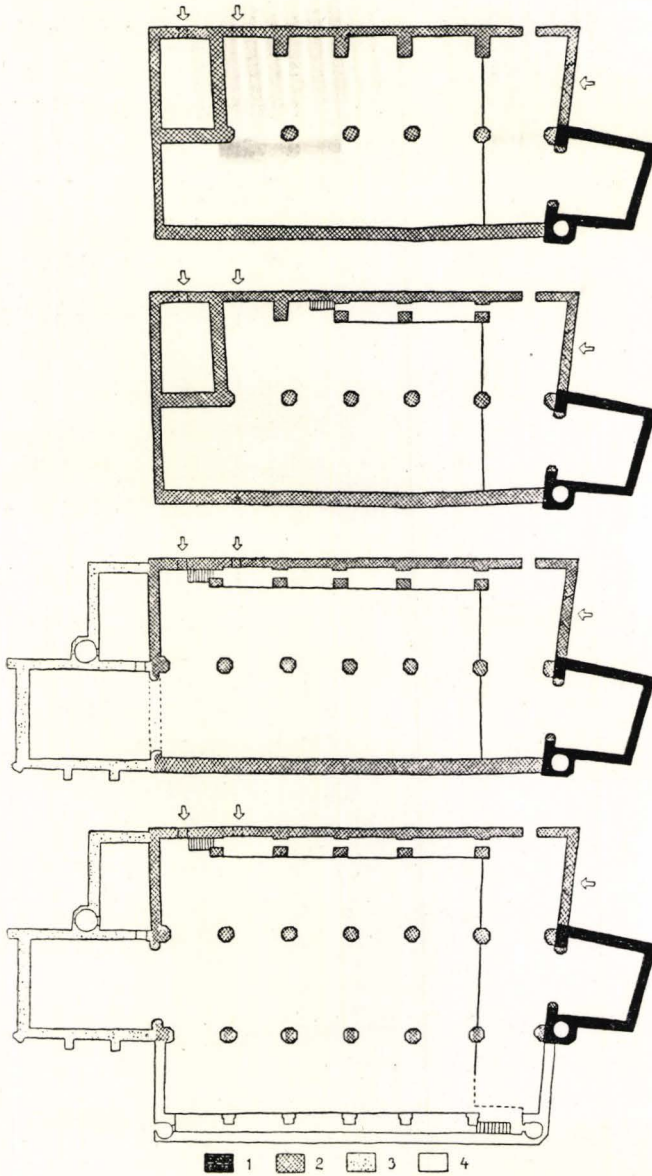

Bild 32. Marienbrunns klosterkyrka Efter Berthelson.

kan påträffas endast i Marienbrunns kyrka, där ett Magdalenakapell, äldre än själva kyrkan, gjorts till nunnekor (bild 32). Avvikelsen från det allmänna mönstret torde också vara största orsaken till de betydande förändringar, som

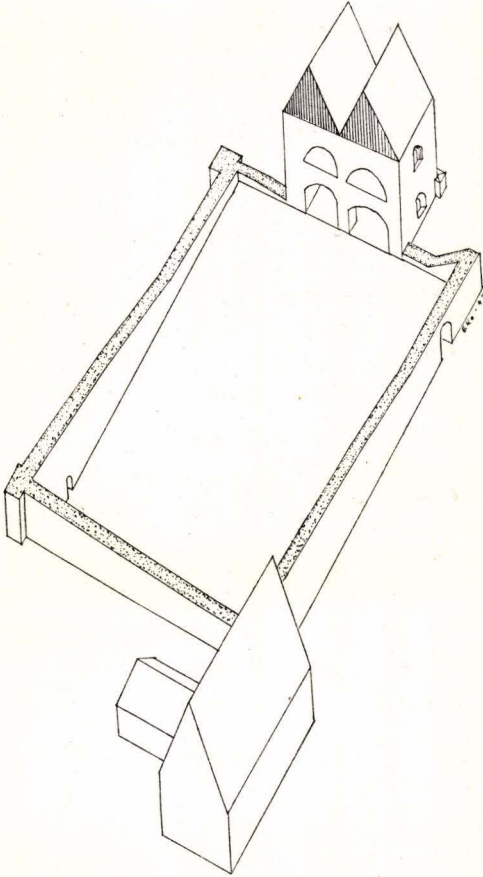

Bild 33. Rekonstruktion av Nådendals kyrka vid slutet av första byggnadsskedet; från väster.

kyrkan under det andra byggnadsskedet underkastades och vilkas slutresultat var, att den i fråga om sin användning blev en motsvarighet till Vadstena moderklosters kyrka.

Jag har redan tidigare framfört min uppfattning om korets färdigställande i det skick, som det erhöi vid den ursprungliga inredningen under ledning av donatorn, biskop Magnus, som otvivelaktigt också invigt det för kyrkligt bruk. Korets förvillande likhet med utbyggnaden vid östgaveln i Vadstena har föranlett dr Berthelson att på grundval av tidigare forskares arbeten jämföra det med Vadstenautbyggnaden och betrakta motsvarande del i Maribo kyrka som dess närmaste förebild.¹ Orsaken till att Berthelson framfört denna felaktiga teori är närmast, att han misstagit sig med avseende å kyrkans medeltida golvnivå. Han säger nämligen i sin undersökning: »Den övre våningen,

vilkens golv ligger i ungefärlig jämnhöjd med långhusets medeltida golvnivå, har redan från början stått i kontakt med kyrkorummet.» Detta är likväl omöjligt, ty kyrkans medeltida golvnivå har legat betydligt lägre än det nuvarande golvet, varför höjdskillnaden mellan golvet i korets övre våning och kyrksalen under medeltiden blivit anmärkningsvärd. Den av mig tidigare nämnda oriktiga slutsatsen om kyrkans medeltida golvhöjd har ytterligare lett honom till en underlig tolkning av de dörröppningar i östväggen som Elmgren nämner. Dr Berthelson ifrågasätter deras existens.²

¹ Berthelson, a.a., s. 347 o.f.

² Berthelson, a.a., s. 350, not 20.

Dr Berthelsons förklaring är så mycket märkvärdigare, eftersom man måste anse det vara sannolikt att endast tre valv rasat i kyrkan och att det säkert funnits så tydliga rester även av de rasade, att också en vanlig lekman kunnat fatta att de av Elmgren nämnda ljusöppningarna befunnit sig ovanför valven.

I fråga om korets medeltida vattentaks-konstruktion framför dr Berthelson åsikten att koret täckts av ett sadeltak parallellt med östgaveln.¹ Som stöd för denna åsikt pekar han på den i övre delen av korets norra vägg

inlagda dekorativa horisontallisten, vilken enligt hans uppfattning skulle tyda på en gaveldekoration. Han nämner bland annat att listens avslutning mot kyrkans östgavel förstörts då vindeltrappans ljusöppning togs upp. Men nu förhåller det sig, såsom jag påvisat, på det sättet att vindeltrappan är sekundär i förhållande till korbyggnaden och tillkommit först i samband med byggnadsarbetena på kyrkans östgavel, desslikes också vindeltrappans ljusöppning och horisontallisten. Likaså ha östgavelns tegelkonterforter byggts på korets södra och norra vägg samtidigt som dessa arbeten utförts, varför om vattentaket varit sådant som doktor Berthelson säger, en fördjupning skulle ha bildats på kyrkgavelns sida, där snö och vatten skulle ha samlat sig.

Jag har tidigare som min egen uppfattning om korets ursprungliga vattentaks-konstruktion framfört, att byggnads-konstruktionen tyder på ett likartat tudelat sadeltak, som kommit till användning på Åbo domkyrkas kapell. Här hade man säkert redan vid den tid, då Nådendals kyrka började bli färdig, fått dålig erfarenhet av dessa tak, ty i fördjupningen mellan åsarna samlades snö och is som låg där länge och småningom smälte, varför smygens botten, beroende på täckningsmaterialet, förr eller senare förstördes så att läckor uppkommo och valven togo skada. Korets vattentaks-konstruktion ändrades därför i samband med att kyrkans långhus byggdes till ett pulpettak av den form det nu har. Denna takkonstruktion bestämde samtidigt nedre

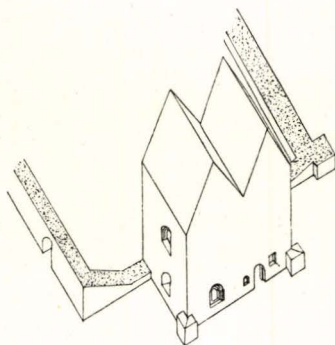

Bild 34. Rekonstruktion av kyrkan vid slutet av första byggnadsskedet, från öster.

¹ Berthelson, a.a., s. 348 o.f.

gränsen för korfönstret. Dessutom finnas icke på korvinden i kyrkans östgavel eller i korets övriga väggar spår av en sådan takkonstruktion som dr Berthelson nämner; framför allt uppträda icke på detta ställe av kyrkans östgavel några spår av förvittring, orsakad av fukt. Under sådana omständigheter råder icke det minsta tvivel om att icke koret under det andra byggnadsskedet fått ett vattentak av den pulpetform det nu har.

Den tidigare skildrade byggnadsplanen var likväl ofullbordad, då Johannes Kylonis dog 1454. Sett i stora drag har Nådendals kyrka vid det första byggnadsskedets slut haft den allmänna form som anges i bilderna 33 och 34: ett ofullbordat rektangulärt långhus med tre dörröppningar (i norra, västra och södra väggen). I anslutning härtill i öster ett nunnekor i två våningar, som genom arkader öppnade sig mot kyrkan. Separat från kyrkan, väster om den, låg en interimistisk träkyrka med stensakristia.

Andra byggnadsskedet.

Såsom vi sett blir klosterkyrkan under det föregående byggnadsskedet icke fullbordad, och dess avsedda form skulle, realiserad i ytterarkitektur av gråsten, icke mycket ha skilt sig från våra landskyrkors traditionella stil. Den tid på inemot tio år som ligger emellan det nyss definierade byggnadsskedet och kyrkans definitiva färdigblivande, har trots sin korthet varit tillräcklig för att åstadkomma en iögonenfallande förändring i byggnadsarbetets konstnärliga inriktning, för att icke tala om det anmärkningsvärda arkitektoniska tillägg den medfört. Dessa båda omständigheter visa, att man uppenbarligen nu fått det dyrbara byggnadsföretaget ekonomiskt tryggt. Det andra byggnadsskedets strävan är närmast att ge kyrkan drag som motsvara birgittinerordens normalplan. Under sådana omständigheter införes nu också i Nådendal i byggnadsprogrammet ett särskilt prästkor vid kyrkans västgavel. Detta kor utgjorde jämte sitt högaltare under triumfbågen i konkret bemärkelse centrum för klosteranläggningen, och dess dominerande betydelse för klostrets rituella liv framgår icke endast av dess plats, utan även av dess arkitektoniskt och inredningsmässigt fullföljda avskiljande från kyrksalen. En indirekt följd av prästkorets byggande är sakristians inredning och ändringarna i östgavelns nunnekor samt i själva kyrkan.

Nu ifrågasvarande byggnadsskede, under vilket förenämnda uppgifter förverkligas, är märkligt genom att det tillför vår kyrkobyggnad ett ymnigt

bruk av tegel som nytt byggnadsmaterial och även nya stilformer, vilka tydligt peka på södra Baltikum. Det förefaller som om Johannes Kylonis skulle ha utfört sitt byggnadsprogram med hjälp av inhemska yrkesmän. Det andra byggnadsskedet visar däremot, att arbetsledningen låg i en eller flere framstående mästars händer, och därvid har byggnadskunnigt folk använts.

Om vi jämföra Nådendals klosterkyrkas planritning i den avfattning den slutligen efter många förändringar fick med Vadstena kyrka, observera vi en uppenbar likhet. Det måste förty anses självklart, varifrån de avgörande inflytelserna kommit. Prästkoret, som i fråga om sin yttre tegelarkitektur fullständigt skiljer sig från långhuset av gråsten, är den byggnadsdel som först färdigbygges under detta skede. Dess areal, längd 10, 20 m och bredd 10, 50 m, motsvarar ungefär Vadstena prästkors areal: där äro måtten 10, 80 × 11, 10 m. Den söder om prästkoret belägna träkyrkans stenbyggda sakristia, till vilken koret organiskt anslöts, understryker ytterligare genom sina tillfälligt tillkomna detaljer det gemensamma draget i västra delen. Av orsaker, om vilka det redan tidigare varit tal, har mellan sakristian och kyrkans västgavel uppstått en gång, liknande den, som finns i Vadstena. Olikartade orsaker ha likväl i dessa båda kyrkor medverkat till gångens tillkomst. I Vadstena härstammar sakristian från en senare tid än koret och gången beror här på terrängskillnad mellan byggnaderna, såsom dr Berthelson i sin undersökning påvisat.¹ I Nådendal är däremot sakristian äldre än koret, och gångens uppkomst har föranletts av träkyrkan, såsom jag i vederbörligt sammanhang nämnt. Som stöd för den uppfattning, vilken jag tidigare framfört om gångens höjd i dess skilda delar, önskar jag i detta sammanhang ytterligare nämna de spår av eldsvåda, som kunna iakttagas på kyrkans väggar. En granskning av korets sydvägg och kyrkans västgavel visar nämligen, att nämnda väggar fortfarande i dag äro tydligt sotiga ovanför korets dubbelfönster samt rännan efter den tidigare nämnda bärande takbjälken, men ej nedanför dessa ställen där den av mig nämnda förstugan står. Spåren av branden fortsätta utanför förrådsrummet nedanför västgavelns dubbelfönster, ungefär från den höjd där tegelmurningen börjar på ifrågavarande väggavsnitt. Dessa brandspår bekräfta också för sin del att gången varit sådan som jag framhållit. Ehuru prästkoret i Nådendal i detaljer skiljer sig från motsvarande kor i Vadstena,

¹ Berthelson, a.a., s. 200 o.f.

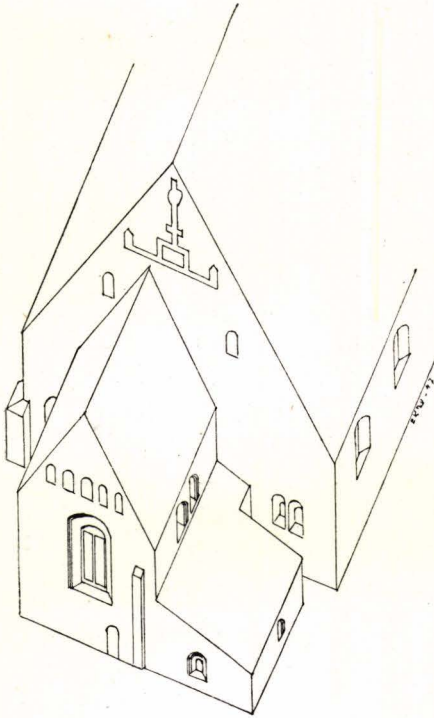

Bild 35. Rekonstruktion av kyrkan vid slutet av andra byggnadsskedet, från väster.

omändrades till kapell. Också den övre delen förlorade, såsom vi sett, slutligen sitt ursprungliga ändamål. Men höjningen av kyrkgolvet förde med sig en mycket besvärlig placering av dörrarna på östgaveln; de hamnade ganska högt ovanför markytan. Däremot stannade de redan färdiga dörröppningarna på norra, västra och södra väggen fortfarande på sin ursprungliga nivå. Huru dessa av prästkorets byggande föranledda ändringar inverkade på kyrkans medeltida inredning kommer att bli föremål för närmare behandling i vederbörligt sammanhang.

En jämförelse av det andra byggnadsskedets resultat med birgittinerordens arkitektur i allmänhet visar, att Nådendals kyrka nu formats efter normalmodellen från Vadstena. Visserligen har den fått drag, vilka tyda på danska (Maribo) och danzigska (Marienbrunn) förebilder. Men dessa drag ha, såsom vi tidigare sett, mera berott på lokala skäl och närmast på terrängen än på

ha koren likväl en så klar principiell likhet med varandra, att man kan anse att moderklostrets kyrka varit förebild för hela korets arrangemang. Men prästkorets byggande föranledde i Nådendal många förändringar i de redan färdigblivna delarna av kyrkobyggnaden.

Såsom jag redan ofta tidigare nämnt ingick prästkoret ej i Johannes Kylo-nis' byggnadsplan, utan han hade utgått från något helt annat. Då prästkoret under det andra byggnadsskedet uppfördes, kom det till följd av terrängen att stå relativt högt i förhållande till kyrkans ursprungligen tillämnade golvnivå, vilken därför måste höjas. En omedelbar följd härav var, att nedre våningen i östgavelns korbyggnad förlorade sin betydelse som kor, när den hamnade lägre ner än den höjda golvnivån. Dess arkadöppningar igenmurades nu och denna nedre våning av koret

avsiktlighet. Till sin yttre arkitektur bevarar kyrkan också efter det andra byggnadsskedet våra landskyrkors traditionella prägel, som ytterligare understrykes av gavelrösternas dekor. Detta byggnadsskede slutar med kyrkans invigning på hösten år 1462.

För att göra det ovan skildrade byggnadsskedet åskådligt bifogar jag här bilderna 35 och 36, vilka giva en föreställning om huru kyrkan i sina huvuddrag tedde sig vid det andra byggnadsskedets slut.

Nunnornas biktrum.

Den byggnadsplan, som legat till grund för ovan behandlade byggnadsskede, har ej vid periodens utgång blivit slutligt realiserad. En paus av ett eller annat slag har otvivelaktigt följt i byggnadsarbetena efter det kyrksalen blivit färdig. Härpå tyder också ett uttalande som biskop Konrad Bitz gjort i den urkund han utfärdat om klostrets invigning: han ger nu institutionen tillstånd att fortsätta den byggnadsverksamhet, som är oundgänglig. Till de byggnadsarbeten, vilka utförts efter det andra byggnadsskedets slut och så att säga som komplettering till detta, bör räknas nunnornas biktrum, beläget norr om munkkoret.

Nunnornas biktrum har varit en liten, anspråkslös gråstensbyggnad, för vars uppförande någon lång tid icke behövts. Det är en av de byggnader som tillkommit först på Konrad Bitz' initiativ, vilket framgår av att den, ehuru blott till små delar, kommit att täcka fasader som hans företrädare åstadkommit. De två väggar som behövdes för bikthuset murades i gråsten, antingen på grund av att annat byggnadsmaterial saknades eller för att samma material kommit till användning i kyrkans stomme och i sakristian. Vid bikthusets uppförande nödgades man bryta sig in i långhusets västra yttervägg som nu blev bikthusets östvägg; där placerades de två väggnischer, vilka äro

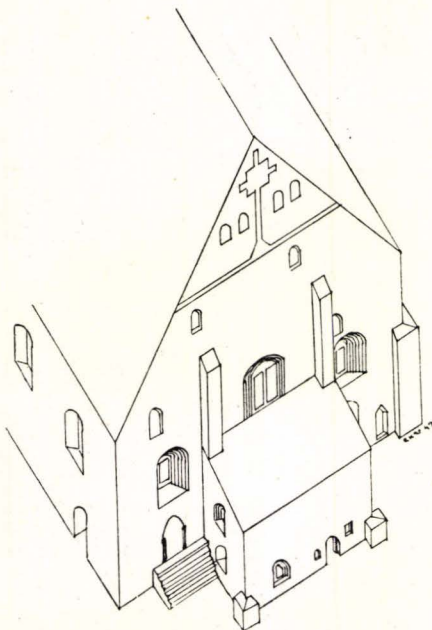

Bild 36. Rekonstruktion av kyrkan vid slutet av andra byggnadsskedet, från öster.

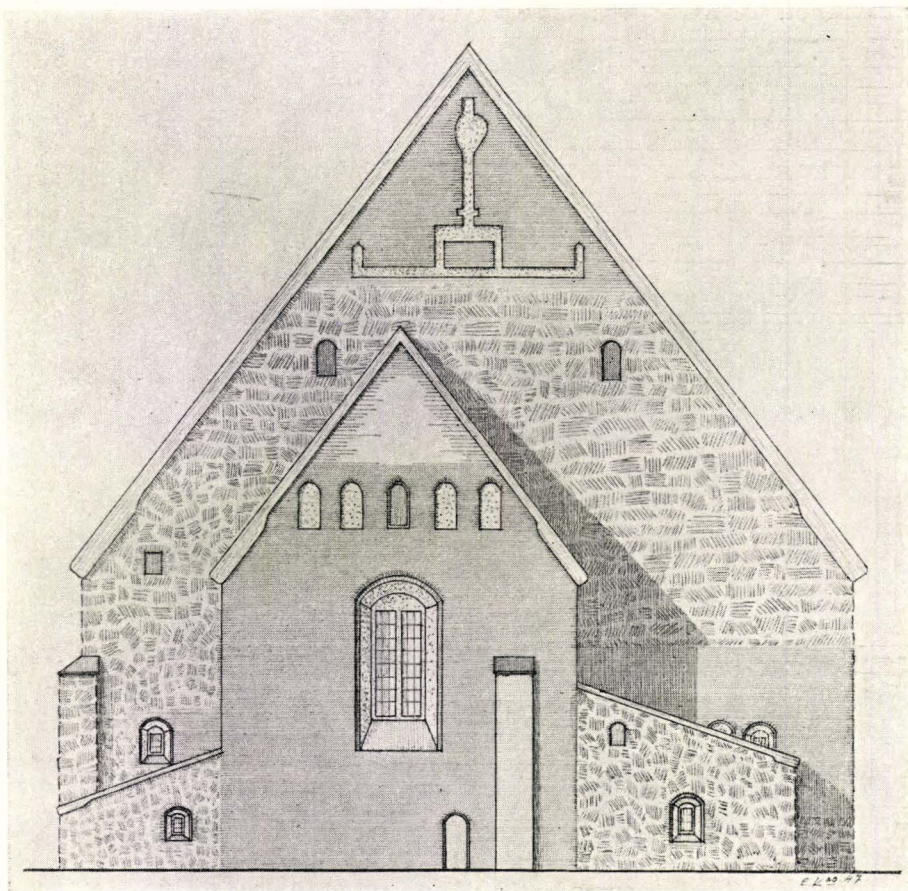

Bild 37. Nådendals kyrkas västgavel i dess medeltida skick, rekonstruktion.

det enda synliga tecknet på bikrummet. Brottytan i väggen kan tydligt iakttagas (jfr bild 13). Det tegelmaterial som använts i nischerna är detsamma som under andra byggnadsskedet använts i kyrkan, koret och annorstädes.

Byggnadens höjd har bestämts av dubbelfönstren i prästkorets nordvägg samt västfönstret i långhusets norra sidoskepp, vilka varit till hinder för en högre byggnad. Ett tydligt spår av vattentaket har kvarblivit i brottytan på kyrkans västgavel och visar att byggnaden täckts med ett pulpettak som utgått i nivå med korfönstrens nedre del (jfr bild 13). Av tegelmaterialets likhet med det som använts under andra byggnadsskedet kan man sluta sig till att ett nära tidssammanhang synbarligen föreligger. Vi kunna därför anse

det som säkert, att denna utbyggnad blivit färdig under det första decenniet av Konrad Bitz' episkopat.

Det särskilda bikthus som uppfördes i Nådendal skiljer sig fullständigt från arrangemangen för nunnornas bikt i Vadstena och avviker från de klara stadganden Birgitta utfärdat i detta ämne. Förebilden för arrangemanget i Nådendal påträffas i danska birgittinerkyrkor.¹

---

¹ Berthelson, a.a., s. 345.

Nådendals klosterkyrkas medeltida inredning.

Av Nådendals klosterkyrkas medeltida inredning har egentligen icke till våra dagar bevarats någonting för ögat skönjbart. En skissering av inredningen underlättas likväl av att dennas art i birgittinerkyrkorna var i detalj bestämd.

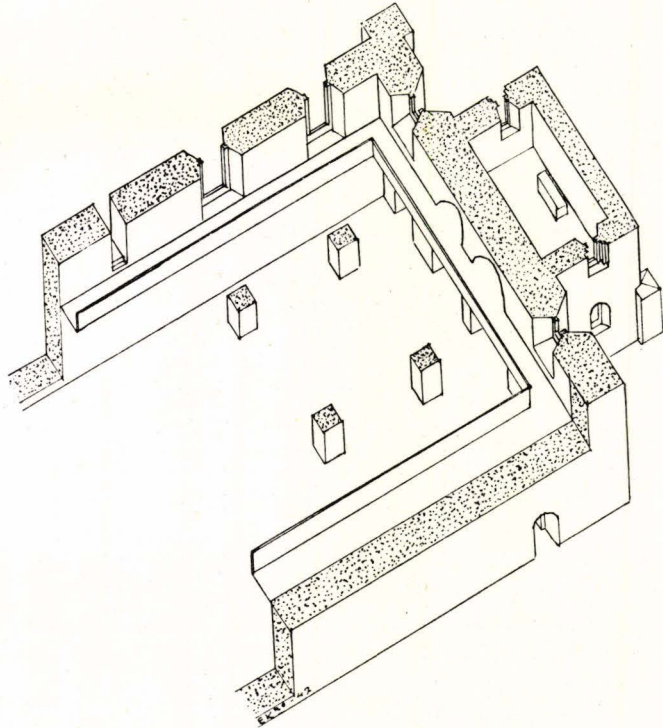

Bild 38. Nådendals kyrka. Rekonstruktion av västpartiet i dess första skede.

Vi veta alltså vad som oundgängligen hörde till, om också varje birgittinerkyrka bildade en helhet för sig med individuellt förverkligade detaljer. Jag inskränker mig i det följande till att behandla kyrkans inredning under kloster-

tiden, blott så vitt den ansluter sig till de omständigheter, som framgått vid min behandling av dess byggnadshistoria.

Frågan om anordningen av kyrkans östra del, huru nunnekoret där skulle placeras samt dess förhållande till Mariakoret med dess till gudstjänstbruk invigda altare, förefaller att från början ha berett birgittinerna huvudbry.

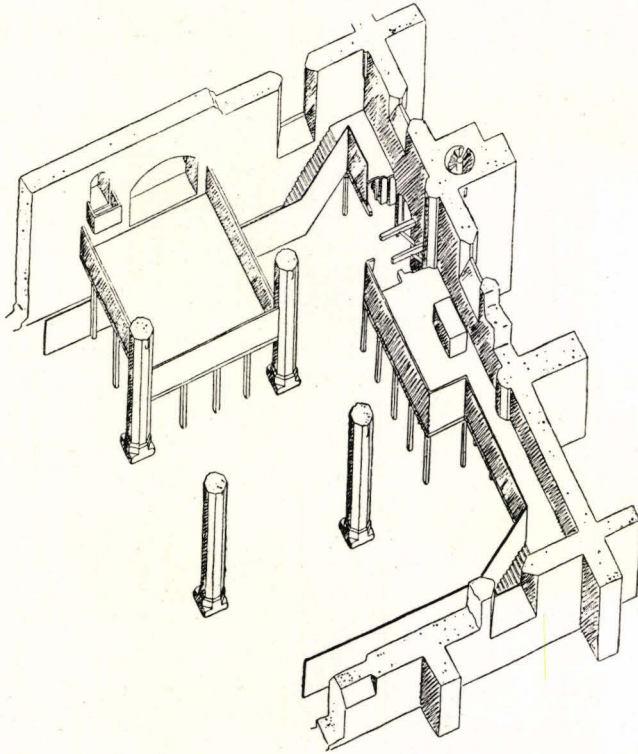

Bild 39. Vadstena klosterkyrka. Rekonstruktion av östpartiet i dess första skede. Efter Berthelson.

Orsaken till denna osäkerhet går tillbaka till Birgittas egna stadganden, vilka kunna bli föremål för olika tolkningar. Huru svårt det varit att i praktiken följa dessa delvis mot varandra stridande bestämmelser visas av det sätt, på vilket ifrågavarande del av kyrkan under medeltiden var anordnad i Vadstena. Doktor Berthelson har i sin undersökning påvisat, att man där kan särskilja tre olika stadier i anordningarna.¹

¹ Berthelson, a. a., s. 71 o. f.

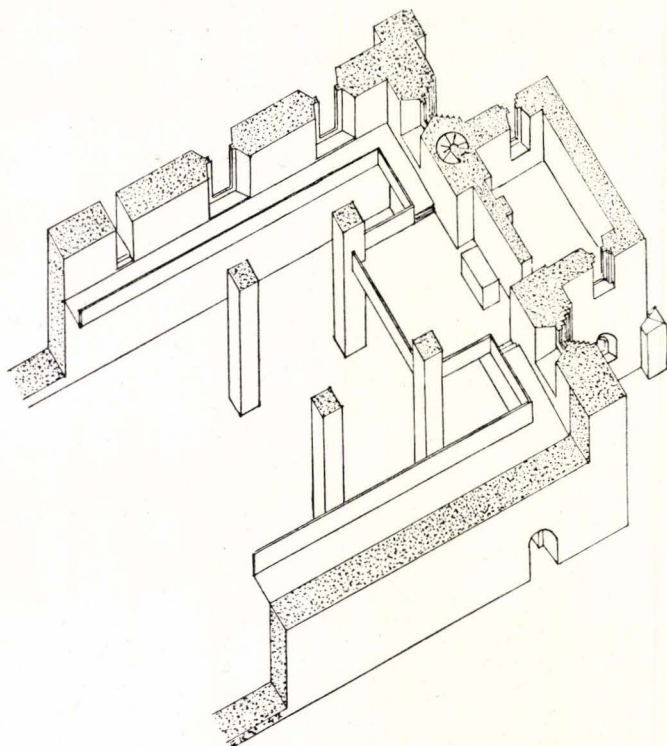

Bild 40. Nådendals kyrka. Rekonstruktion av östpartiet i dess andra skede.

Då kyrkan planlades var det meningen att placera nunnekonventets östra byggnadsflygel ungefär i samma linje som kyrkans östgavel. En dylik anordning skulle ha gjort det möjligt att få till stånd en direkt förbindelse från nunnekonventet till läktarkoret, som då var placerat vid kyrksalens östgavel. Denna äldsta plan stannade likväl på det teoretiska planeringsstadiet.

Då man började bygga kyrkan, förefaller det att ha betraktats som självklart, att den ovannämnda förbindelsen skulle anslutas till andra tvärskeppet räknat från öster. Samtidigt tolkades Birgittas bestämmelser om Maria- och nunnekoret så, att de båda begreppen åtskildes. Det förra fick i enlighet med förordnandena i uppenbarelserna sin placering på läktaren i öster, till vilken trappor ledde upp från gångar som byggts i vartdera sidoskeppet. Det senare fick sin plats vid den öppning som ledde från nunnekonventet till norra sidoskeppet (bild 39).

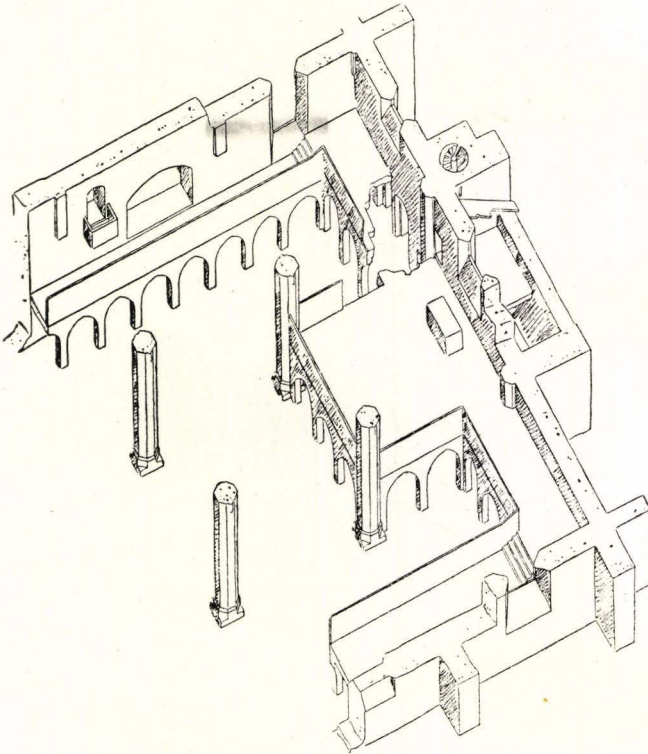

Bild 41. Vadstena klosterkyrka. Rekonstruktion av östpartiet i dess andra skede. Efter Berthelson.

Under det följande utvecklingsstadiet förenades begreppen Maria- och nunnekor. För koret byggdes en läktare som omfattade hela den areal vilken betecknades av mittskeppets östligaste valv med förbindande läktargångar i vardera sidoskeppet (bild 41).

För jämförelsens skull är det skäl att i detta sammanhang kort behandla utvecklingen av Maria- och nunnekorets anordning också i Marienbrunns kyrka, vars östra del med sin särskilda korbyggnad nära påminner om motsvarande byggnadsdel i Nådendal, ehuru deras tillkomsthistoria är olika.¹ I Marienbrunn förverkligades i praktiken den anordning av kyrkans östra del som i Vadstena stannat på planeringsstadiet, med den skillnaden att läktarkoret i Marienbrunn uteslutande var avsett för nunnorna utan förbindelse

¹ Berthelson, a.a., s. 388 o.f.

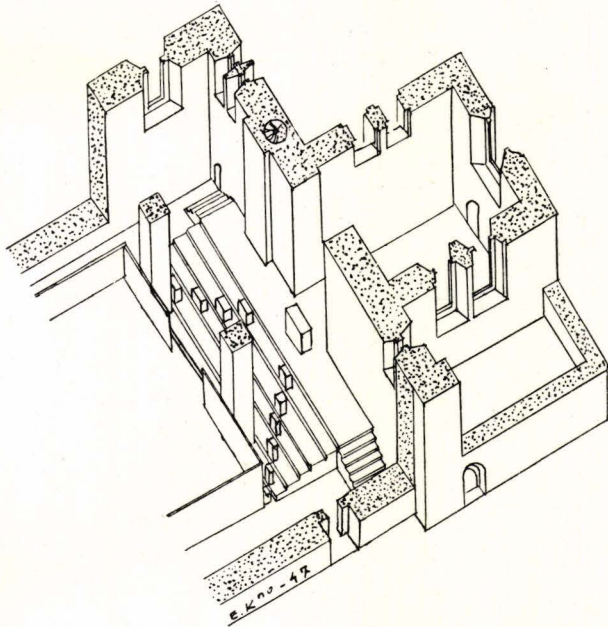

Bild 42. Nådendals kyrka. Rekonstruktion av västpartiet i dess andra skede.

med kyrkans övriga delar. I Marienbrunn realiserades alltså tanken på ett östligt nunnekor, men man avstod från att anordna ett Mariakor. Då man efter ett mellanstadium i Vadstena tog läktargångarna i bruk och det östliga läktarkoret utvidgades till ett förenat Maria- och nunnekor, lånades detta nya motiv till Marienbrunn och annorstädes.

Då vi nu övergå till att följa utvecklingen av anordningarna i Nådendals kyrkas östra del genom dess skilda skeden, måste vi komma ihåg, att man här i hela byggnadsplanen haft en helt annan utgångsgrund än annorstädes. Att en särskild korbyggnad uppfördes i kyrkans östra del — ett motstycke till den anträffas icke i andra birgittinerkyrkor, om man beaktar huru den här realiserats — visar att den ursprungliga planen går ut på att i dess övre del placera ett förenat Maria- och nunnekor. Sedan har det varit meningen att förbinda detta kor med kyrkans övriga delar genom läktargångar, efter föredömet i Vadstena (bild 38). Korbyggnadens nedre del skulle i enlighet härmed ha innefattat ett kor för »främmande» präster.

Då det nedre koret på grund av kyrkgolvets höjande under det andra

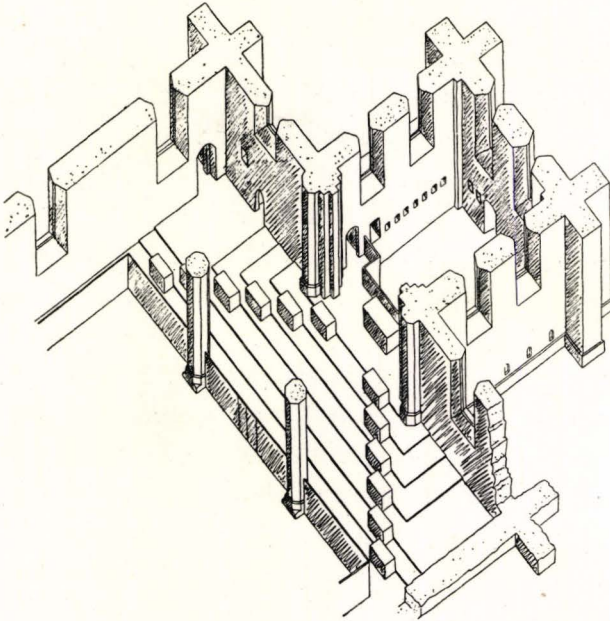

Bild 43. Vadstena klosterkyrka. Rekonstruktion av västpartiet i dess ursprungliga anordning. Efter Berthelson.

byggnadsskedet förlorade sin betydelse som kor, ser det ut som om man troget skulle ha hållit fast vid den övre delens ursprungliga bruksändamål. Detta bevisas framför allt av att man började förverkliga en så speciell plan som sakristians placering ovanpå nordöstra valvet. Slutresultatet synes likväl ha varit, att Maria-nunneket också i Nådendal förverkligades fullständigt enligt Vadstenamönster, varvid det ursprungliga koret ändrades till sakristia och framför detsamma byggdes en läktare för ett förenat Maria- och nunnekor, under vilket placerades Marias eller möjligen Birgittas altare för »främmande» präster (bild 40).

Nunneketets utveckling i Nådendal visar i alla skeden en konfliktfylld kamp mellan avsikten att fullfölja den ursprungliga planen och det kraftiga inflytande som Vadstena utövade. Orsaken härtill måste anses vara, att nunneketet ursprungligen planerats och byggts på ett sätt som avvek från förhållandena i Vadstena och de övriga birgittinerkyrkorna. Då man försökte anpassa dessa inflytanden och gick till de nödiga ändringarna, kom man till sådana lösningar som t.ex. sakristians placering på kyrkvinden, vilken man sedan måste avstå från.

Det är svårt att säga, huru man med utgångspunkt i det första byggnadsskedet tänkte sig anordningen av kyrkans västra del. Det är sannolikt att man redan av praktiska skäl var tvungen att avstå från de i reglerna föreskrivna, på avsatser placerade tolv altarna och att i kyrkans västända placerats endast ett högaltare. Typiskt birgittinska för anordningen av kyrkans västra del skulle i detta skede ha varit endast dörröppningarna i norra och västra väggen. Om det första skedet hunnit fullbordas, skulle kyrkans västra del ha fått ett skick som motsvarade Marienbrunns kyrka i dess begynnelsestadium.¹

Det nya bidrag som andra byggnadsskedet medförde — prästkoret — ändrade i påfallande grad anordningen av kyrkans västra del. Det ökade utrymmet koret gav kyrksalen gjorde det nu möjligt att också realisera de krav, som reglerna ställde på högkoret om tolv altaren framför högaltaret, placerade på sex trappavsatser. Rester av dessa tegelavsatser äro delvis synliga under kyrkgolvet. Själva högaltaret har uppenbarligen varit beläget på platsen för triumfbågen, kanske något mera mot prästkoret till. Högkorets anordning har alltså också i Nådendal skett enligt inflytelser från Vadstena. Detsamma kan man icke säga om prästkoret, där i strid med Birgittas uttryckliga bestämmelser nunnornas biktnischer i korets norra vägg saknas. Huru denna fråga möjligen var löst före tillkomsten av ett särskilt biktrum, den frågan få vi svar på genom en granskning av korets plan. Om vi nämligen antaga, att korstolarna varit placerade i linje med triumfbågens norra post, har det bakom dem blivit så mycket utrymme, att man där kunnat placera samma slags anordningar för bikten som i Vadstena. Som passage för nunnorna öppnades en dörr i korets norra vägg. Då det egentliga biktrummet sedermera byggdes, revos dessa tillfälliga anordningar. Med undantag av detta avvikande arrangemang för bikten fullbordades prästkoret i huvuddrag enligt föredöme från Vadstena med anpassning till de lokala förhållandena (bilder 42 och 43).

Den höjning av kyrksalens golv som föranleddes av prästkorets byggande medförde sina svårigheter i fråga om de redan då färdiga dörrarna i norra, västra och södra väggen, vilka nu stannade under den nya nivån. Troligtvis har detta givit upphov till trappsteg från nämnda dörrar upp till golvnivån, även om dessa trappsteg medfört besvärligheter i de inre anordningarna.

---

¹ Berthelson, a. a., s. 389.